

บทที่ ๒

แนวคิดสตรีในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาตามหลักธรรมชั้นอันติมสังข์หรือหลักปรมาตถธรรมแล้ว ทั้งบุรุษและสตรี มีภาวะแตกต่างเพียงทางสรีระร่างกาย (body) เท่านั้น เมื่อบุรุษและสตรีมีสรีระที่ต่างกัน บทบาทและหน้าที่ของทั้งบุรุษและสตรีจึงมีความแตกต่างกันไปตามสรีระเป็นประการสำคัญ แต่โดยปรมาตถธรรมแล้ว ทั้งบุรุษและสตรีมีความเป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกัน มีความเป็นอยู่ภายใต้กรอบอาหาร อากาศ และจิตวิญญาณ เป็นต้น เช่นเดียวกัน ไม่มีฝ่ายใดเหนือกว่าฝ่ายใด^๑ ทั้งชายและหญิงอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์และเป็นองค์ประกอบของขันธ ๕ เหมือนกัน^๒ แนวคิดนี้เป็นแนวคิดแห่งความเสมอภาคของชายหญิงที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

แต่ถึงกระนั้นสังคมอินเดียโบราณก็ยังมีทัศนคติเกี่ยวกับสตรีในเชิงลบ เช่นความในคัมภีร์ มนุธรรมศาสตร์ที่มีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมรับบทบาทของสตรีว่า “สตรีไม่ควรประกอบพิธีกรรมประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบ หล่อนจะต้องตกนรก”^๓ และได้แสดงให้เห็นว่าสตรีเป็นอันตรายต่อบุรุษ ดังคำว่า “แม้บัณฑิตก็ไม่ปลอดภัยเมื่อคบกับผู้หญิง”^๔ แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีข้อความในลักษณะเดียวกันนี้ เช่นความว่า “หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์”^๕ มีคำเปรียบเทียบสตรีในทางลบ เช่น “หญิงทั้งหลายเหมือนโจร เหมือนสุรามีพิษร้าย พุดโอ้อวดเหมือนพ้อคำ กลับกลอกบิดพลิ้วเหมือนเขากวาง มีลิ้นสองแฉกเหมือนงู”^๖ เป็นต้น จากหลักฐานทั้งหลายเหล่านี้ทำให้เห็นว่าสังคมอินเดียโบราณให้ความสำคัญกับสตรีน้อยมาก กับทั้งยังถูกมองเป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาด้วย

^๑ พระมหากมล ถาวโร (คำมั่งมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

^๒ ขันธ ๕ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ

^๓ อ้างใน พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๘/๗๑.

^๖ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๓/๑๔๑.

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ยังมีพรรณษะยกย่องสตรีให้เกียรติสตรี เช่นเทวดาตนหนึ่งได้กล่าวว่า “ใช้ว่าบุรุษจะเป็นบัณฑิตในทุกสถาน แม้สตรีผู้มีปัญญาดีก็เป็นบัณฑิตในสถานที่นั้นๆ ได้เช่นกัน”^๗ กับทั้งยังยกย่องสตรีในด้านบทบาทที่หลากหลาย เช่น ในฐานะลูก มารดา ภรรยา สะใภ้ เป็นต้น^๘ โดยเฉพาะอำนาจของสตรีนั้น แม้จะเป็นนรชนมีเดช มีปัญญาเห็นประจักษ์เป็นที่สักการบูชาของชนเป็นอันมากตกอยู่ในอำนาจของหญิงทั้งหลายก็จะไม่รุ่งเรือง เหมือนดวงจันทร์ที่ถูกราหูเข้าไปบดบัง^๙ ส่วนอำนาจของสตรีที่ทำให้บุรุษพึงพอใจนั้นประกอบด้วยคุณลักษณะ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) รูปสวย (๒) มีโภคสมบัติ (๓) มีศีล (๔) ไม่เกียจคร้าน และ (๕) ให้บุตรแก่เขาได้ จะเห็นได้ว่าแนวคิดทางพระพุทธศาสนาต่อสตรีนั้นมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นมุมมองทั้งในเชิงโลกวิสัยและโลกุตรวินัย

สตรีในมุมมองพระพุทธศาสนาจึงมีนัยที่หลากหลายบทบาทแตกต่างกันออกไป เมื่อกล่าวโดยวิถีโลกถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการคุ้มครองสังคมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะบทบาทของการเป็นแม่ แต่เมื่อมองในธรรมวินัย ท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสตรีนั้นเห็นว่า ความเป็นสตรีเพศนั้นเป็นศัตรูต่อชายที่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธความสามารถในการเข้าถึงธรรมของสตรี ดังนั้น มุมมองเกี่ยวกับสตรีจึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและมีรายละเอียดที่น่าสนใจต่อการศึกษาค้นคว้าดังต่อไปนี้

๒.๑ อุดมการณ์ของนักบวชในพระพุทธศาสนา

ในสมัยพุทธกาลผู้ออกบวชมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น หรือเพื่อบรรลุสังขารอันสูงสุดคือ พระนิพพาน ในมหาสารโปมสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้บุคคลออกบวชว่า

ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยคิดว่าเราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ครอบงำ มีความทุกข์อยู่เฉพาะหน้าแล้ว ทำอย่างไร การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงมีได้^{๑๐}

^๗ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑/๔๕๙-๔๖๐.

^๘ เปรม หิมจันทร์, “บทบาทสตรีในอินเดียวรรณคดีบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๘.

^๙ ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๓๓/๓๕๙/๑๕๖.

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๗/๓๔๐.

ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของการบวชไว้ดังนี้

พรหมจรรย์นี้จึงมิใช่มีลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นอันสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์แห่งศีลเป็นอันสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์แห่งสมาธิเป็นอันสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอันสงส์ พรหมจรรย์นี้ มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นเป้าหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด^{๑๑}

ในโลกสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพยจักขุ เห็นหมู่สัตว์กำลังเดือดร้อนด้วยความทุกข์มากมาย ทรงเปล่งอุทานว่า

สัตว์โลกนี้เกิดความเร่าร้อน ถูกทุกข์เวทนากระทบแล้วกล่าวทุกข์เวทนาว่าเป็นของตน เพราะสัตว์โลกนี้สำคัญสิ่งใดว่าเที่ยง สิ่งนั้นกลับเป็นอย่างอื่น สัตว์โลกมีภาวะไม่มั่นคง ติดอยู่ในภพ หมกมุ่นอยู่ในภพ เพลิดเพลินอยู่ในภพ ภพที่สัตว์โลกเพลิดเพลินจัดเป็นภัย ภัยที่สัตว์โลกกลัว จัดเป็นทุกข์ บุคคลต้องบำเพ็ญพรหมจรรย์นี้เท่านั้น เพื่อละภพให้ได้^{๑๒}

ในคัมภีร์มหาวรรค พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงอุดมการณ์ของการประพบัติพรหมจรรย์ในแง่ของการปฏิเสธกามคุณทั้งหยาบและละเอียด แก่พระสาวกรุ่นแรกก่อนที่จะส่งไปประกาศพระพุทธศาสนา ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์^{๑๓}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า บุคคลในสมัยนั้นออกบวช เพื่อต้องการประพบัติพรหมจรรย์ อันเป็นหนทางที่จะทำให้บรรลุถึงพระนิพพานได้นั่นเอง การบวชเป็นวิถีทางเดียวที่จะทำให้มีโอกาสประพบัติและบำเพ็ญพรหมจรรย์ได้อย่างสมบูรณ์ แม้พระพุทธเจ้าเอง เมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงปรารถนาถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่ครอบงำสัตว์โลก ทรงประสงค์จะพบโมกขธรรมคือธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ทรงพบเห็นสมณะคือนักบวช ก็ทรงเลื่อมใสในการบวช เพราะทรงเห็นว่าจะจะเป็นทางแสวงหาโมกขธรรม จึงได้เสด็จออกบวช เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายแห่งการบวชของพระพุทธเจ้า คือ โมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความทุกข์ของโลก

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๑/๓๔๘.

^{๑๒} ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๒๒๙.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

๒.๒ ความหมายและประเภทของสตรี

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า สตรี ไว้ว่า สตรี (สตรี) เป็นคำนาม หมายถึง ผู้หญิง หรือเพศหญิงคู่กับบุรุษ^{๑๔}

พระมหากมล ถาวโร (คำมั่งมี) ได้กล่าวไว้ว่าคำว่า สตรี เป็นศัพท์ภาษาสันสกฤต หมายถึง สุภาพสตรี หรือผู้หญิง (Woman) ส่วนในภาษาบาลีมีคำที่ใช้เรียกสตรีอยู่หลายคำ เช่นคำว่า อิตถิ หรือ อิตถิเพศ (ผู้หญิง) มาตุคาม (ผู้หญิงหรือแม่บ้าน) นารี (นางสาว)

หรือในอีกนิยามหนึ่ง คำว่า สตรี หรือ สตี มีความหมายว่า ผู้ยอมตายตามสามี ซึ่งนิยามหลังนี้ เป็นที่มาของจารีตประเพณีในวัฒนธรรมยุคศักดินาบรรพบุรุษของศาสนาพราหมณ์ ที่กำหนดให้สตรีที่เป็นบุรุษผู้เป็นสามีตายลงจะต้องกระโดดเข้ากองไฟให้ไหม้ตัวเองไปพร้อมๆ กับสามีนั้น เพื่อจะได้ติดตามไปเป็นภรรยาในโลกหน้าอีก สตรีใดที่ปฏิบัติตนพลีตายไปตามสามีด้วยวิธีนี้ จะได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้าผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีด้วย หากหญิงใดไม่ยินยอม พวกญาติพี่น้องก็จะพากันฉุดเธอเข้ากองไฟทั้งเป็น เพราะเห็นว่าเป็นการเสื่อมเสียประเพณีของพวกเขา เป็นบาปอย่างหนักสำหรับสตรีที่ไม่กระโดดเข้ากองไฟตายตามสามี พิธีกรรมในการกระโดดเข้ากองไฟฆ่าตัวตายดังกล่าว จึงถูกเรียกว่า พิธีสตรี หรือ พิธีสตี^{๑๕} ปัจจุบันพิธีนี้ได้ยกเลิกไปแล้วโดยการนำต่อต้านพิธีดังกล่าวนี้ของ ราม โมฮันรอย ผู้ก่อตั้งพราหมโมสมาชเพื่อต่อต้านนักศาสนาฮินดูหัวเก่าในสมัยนั้น^{๑๖}

คำว่า สตรี ยังมีคำเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สมร แปลว่า ผู้ยอมตายด้วยกัน มาจากคำว่า ส แปลว่า ร่วม และคำว่า มร แปลว่า ตาย หมายถึง การยอมตายด้วยพิธีสตรีหรือสตีนั่นเอง เหตุผลในการยอมตายพร้อมกับสามีของสตรีในสังคมอินเดียในตอนต้นนั้น น่าจะมาจากเหตุ คือ หญิงหม้ายที่ปราศจากสามีแล้ว ย่อมเป็นที่รังเกียจของสังคมในยุคนั้นก็ได้

ครั้นยุคต่อมา ภายในประเทศอินเดียมีวิวัฒนาการ เพราะประชาชนได้รับการศึกษาพร้อมทั้งได้ติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น จึงพยายามเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีดังกล่าวมาเป็นว่า หากหญิงใดภายหลังจากสามีตายลง หญิงนั้นจะต้องโกนผมบนศีรษะออกให้หมด ทั้งวัตถุ คือ เสื้อผ้าที่จะใช้นุ่งห่มประดับกาย จะต้องย้อมให้มีแต่เฉพะสีเหลืองเพียงสีเดียว แต่ครั้นกาลเวลาล่วงเลยมา จารีต

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๑๕.

^{๑๕} พระมหาจรัญ จิตตสวโร (กันธิมา), “การศึกษาแนวความคิดความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในการสร้างประสาทของชาวพุทธล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๖} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและลัทธิประเพณี, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๔), หน้า ๑๕๙.

ดังกล่าวนี้ก็เสื่อมลง ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งจะยึดถือประพฤติปฏิบัติได้ ฉะนั้นบรรดานักปราชญ์ในอินเดียยุคต่อมา จึงแก้ไขจารีตพร้อมกับบัญญัติศัพท์คำว่า สตรี ลงในหนังสือพจนานุกรมเสียใหม่ โดยให้ความหมายคำว่า สตรี แปลว่า ผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับผู้ชายผู้เป็นสามีเท่านั้น^{๑๗}

จึงสรุปได้ว่าสตรี มีความหมายอยู่ ๒ นัยยะ คือ สตรีที่หมายถึงผู้ยอมตายตามสามี โดยสาเหตุเกิดจากความเชื่อประเพณีที่คนอินเดียปฏิบัติกันมานานตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ เพราะชาวอินเดียมีความเชื่อว่าการเป็นหญิงที่ปราศจากสามีแล้วเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจในสังคม และตามความหมายอีกนัยหนึ่งนั้น สตรี หมายถึง ผู้หญิงหรือมาตุคาม ซึ่งเป็นเพศที่ตรงข้ามกับบุรุษหรือผู้ชาย เมื่อได้แต่งงานกับบุรุษแล้วก็กลายเป็นภรรยาผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี

นอกจากนี้รจนา (นามแฝง) ได้กล่าวว่า สตรี ในบริบทของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูนี้ได้ถูกนำมากล่าวอ้างไว้ในวรรณคดีตำนานสร้างโลก ฉบับสันสกฤตในทำนองเป็นที่อ่อนโยนตรงข้ามกับบุรุษ โดยคัมภีร์ได้กล่าวในลักษณะว่า หลังจากพระมหากษัตริย์ได้สร้างสรรพสัตว์นานาชนิดรวมทั้งมนุษย์ซึ่งเป็นเพศของบุรุษขึ้นแล้ว ทรงเห็นว่าโลกของพระองค์จะแข็งกระด้างขาดความอ่อนโยนนุ่มนวลละมุนละไม ตลอดคนความอ่อนหวานชุ่มช้อยแล้ว พระองค์จึงดำริที่จะจะจัดสร้างสิ่งหนึ่งขึ้นมาเพื่อให้ตรงกันข้ามกับสิ่งที่พระองค์ได้จัดสร้างขึ้นแล้ว ดังนั้นพระองค์จึงรวบรวมเอาคุณลักษณะ ๒๒ ชนิดในธรรมชาติมารวมไว้ในร่างกายของสตรีด้วย^{๑๘} คือ

๑. ความกลมกล่อมของดวงจันทร์
๒. ความคดเคี้ยวของเถาไม้เลื้อย
๓. ความเกาะเกี่ยวเลี้ยวรัดของเถาวัลย์
๔. ความห้วนไหโตนของยอดหญ้า
๕. ความห้วนไหอ่อนแอ้นของใบอ่อน
๖. ความหอมหวานยียวนของมวลบุปผาชาติ
๗. ความแหลมคมของดวงตาสัตว์มีฤๅ
๘. ความเบาบางของใบไม้บนานาชนิด
๙. ความรุ่งโรจน์แจ่มจ้าของดวงระวี
๑๐. น้ำตาของเมฆหมอก
๑๑. ความโบทพลีวของทิศทางลม

^{๑๗} อ้างใน พระมหากมล ถาวโร (คำมั่งมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๙-๒๒.

^{๑๘} รจนา (นามแฝง), “กำเนิดสตรี,” เพ็ญใจ, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑-๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕.

๑๒. ความตื่นตกใจและใจเสาะของกระต่าย

๑๓. ความโอ้อวดของนกยูง

๑๔. ความนุ่มนวลของขนนกน้อย

๑๕. ความแข็งแกร่งของเพชร

๑๖. ความหวานชื่นของน้ำผึ้ง

๑๗. ความดุร้ายของพยัคฆ์

๑๘. ความร้อนระอุของเปลวไฟ

๑๙. ความเยือกเย็นของหิมะ

๒๐. ความครวญครางของนกเขา

๒๑. ความพิษร้ายต่างชนิดของอสรพิษ

๒๒. ความช่างพูดของนกกระจอก

เมื่อพระองค์ได้มวลสารทั้ง ๒๒ สิ่งดังกล่าวจึงได้นำมาปั้นปลุกเสกด้วยกฤตยาคม สำเร็จลงเป็นรูปร่างของมนุษย์ พร้อมกันนั้นมีการกล่าวกันว่า พระองค์ได้นำเอาดวงใจบางส่วนของสัตว์ ๓ ชนิด คือ ดวงใจของราชสีห์ ดวงใจของสุนัข และดวงใจของวานร มาเป่าเสกเข้าไปในเรือนร่างของมนุษย์นั้น เพราะฉะนั้นในที่สุดเรือนร่างพร้อมด้วยหัวใจดังกล่าว จึงเกิดมาเป็นมนุษย์มีภาวะเพศเป็นสตรีหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิตถีเพศ^{๑๙} คือ ผู้หญิง

ด้วยความที่ว่า พระองค์ได้นำเอาดวงใจบางส่วนของสัตว์ ๓ ชนิด ทำให้สตรีมีบุคลิกอยู่ ๓ ลักษณะตามดวงใจของสัตว์นั้น คือ

(๑) ลักษณะดวงใจราชสีห์ เป็นที่ยำเกรงของบรรดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อรวมอยู่ในจิตใจของสตรีแล้ว โดยสภาวะจึงทำให้สตรีมีอำนาจที่จะทำให้ชายเกิดความประหม่าเกรงกลัวนับตั้งแต่วินาทีแรกที่ชายเริ่มมีความสัมพันธ์รักใคร่กันกับหญิงครั้งแรก ภายหลังได้สตรีนั้นมาครอบครองโดยฉันทามีภรรยาแล้ว อำนาจความเกรงใจภรรยาก็ยังปรากฏเกิดอยู่กับสามีนั้นตลอดไป

(๒) ลักษณะดวงใจของสุนัข มีลักษณะเป็นความจงรักภักดีต่อเจ้านาย เมื่อสตรีได้สมรสกับบุรุษโดยมีภาวะความเป็นสามีภรรยาแล้ว จึงทำให้สตรีมีความซื่อสัตย์ยอมสวามิภักดิ์ จงรักภักดีอยู่ร่วมกับบุรุษสามีนั้นตลอดไป ไม่นอกใจสามีไปปลิงอยู่กับชายอื่น ปฏิบัติสามีและครอบครัวของสามีอย่างจงรักภักดี ดูแลบ้านเรือนดุจเป็นนางทาสีรับใช้ในเรือนนั้น กับทั้งคอยปกป้องสามีและลูกของตนไม่ให้ถูกทำร้ายได้

^{๑๙} เรื่องเดียวกันหน้า, หน้า ๑๖.

(๓) ลักษณะดวงใจของวานร มีลักษณะชุกชน ดิ้นรน กลับกลอกไปมา มีอาการไม่หยุดนิ่ง ไม่สงบ ครั้นสตรีได้อยู่ร่วมกับบุรุษ โดยภาวะความเป็นสามีภรรยาแล้ว เมื่อได้รับคำเยินยอจากบุรุษ สตรีจึงมีลักษณะเขินอาย มีอาการหลุกหลิกให้ปรากฏเห็นได้ชัด กับทั้งมีกิริยาอาการไม่แน่วแน่เมื่อใกล้ชิดกับบุรุษ (มารยา) มีเสน่ห์ รู้จักการใช้กิริยาท่าทางเพื่อมัดใจผู้ชาย และอาการเขินอายอันเป็นลักษณะความงามของสตรี

จากแนวคิดทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า สตรี หมายถึง ผู้หญิงที่มีความพิเศษอยู่ในตนเอง ทั้งความอ่อนหวานและความเข้มแข็ง มีลักษณะของความเป็นผู้นำ ผู้ตาม และผู้สนับสนุนอย่างโดดเด่น มีสถานะและบทบาทที่น่าอัศจรรย์ เป็นการผสมผสานลักษณะอันเข้มแข็งของราชสีห์ รักดีดุจสุนัขและอ่อนโยน ห้วนไหวดุจวานร

๒.๓ สตรีในสังคมอินเดีย

ในสังคมอินเดียโบราณ บทบาทของสตรีที่สำคัญยิ่ง คือการเลือกคู่ครองของสตรีการเลือกคู่ซึ่งในยุคมหากาพย์มีเรื่องสตรีเลือกสามีเอง เช่น กรณีของนางสีดาในรามายณะธรรมเนียมเช่นนี้นิยมกันในหมู่กษัตริย์ซึ่งเป็นวรรณะสูง หรือต้องการให้ได้คู่ที่เหมาะสมแก่ฝ่ายสตรีมากที่สุด ในเมื่อเป็นสตรีอยู่ในวรรณะสูง ย่อมเป็นของมีค่าสำหรับผู้ชาย และผู้ชายที่มีคุณสมบัติดีจึงเสนอตัวให้คัดเลือกหรือแข่งขันกันเพื่อจะได้มีโอกาสแต่งงานกับสตรีนั้น กรณีเช่นนี้จะว่ามาจากกล่าวได้ว่าสตรีมีฐานะต่ำในด้านชีวิตคู่ไม่ได้เลย ซึ่งมีความแตกต่างจากสมัยปัจจุบันที่สตรีอินเดียเป็นฝ่ายที่ต้องเป็นผู้ทำการสู่ขอผู้ชาย และฝ่ายชายกลับเป็นผู้เลือกผู้หญิงเสียเอง^{๒๐}

ในบริบทของสังคมที่สตรีต้องถูกปกครองและปกป้องรักษาตลอดทุกช่วงของชีวิต โดยในวัยเด็ก ต้องฟังบิดามารดา ในวัยเป็นหญิงสาวต้องฟังการปกครองจากสามี ในเวลาชราต้องอาศัยการพึ่งพิงจากบุตรธิดา จากถวาทการณ์ดังกล่าวจะตีความได้ว่า ในบริบทของสังคมยุคโบราณ การคมนาคมและความเจริญด้านต่างๆ ยังไม่เพียงพอสตรีซึ่งมีความอ่อนแอทางด้านสรีระร่างกาย ย่อมมีอาจปกป้องตนได้เมื่ออยู่ตามลำพัง ดังนั้นสตรีส่วนใหญ่จึงได้รับการดูแลปกป้องรักษาอย่างดี มีหน้าที่รับผิดชอบงานในบ้านเสียมากกว่าที่ออกนอกบ้านไปทำการดังที่บุรุษจะทำได้

ด้วยสถานะของสังคมดังกล่าว สตรีที่แต่งงานมีสามีผู้ซึ่งทำหน้าที่ปกป้องสตรีนั้นแล้ว จึงมีผู้ให้คำนิยามคำว่า สามี แปลว่า นาย หรือผู้ชายซึ่งปกครองสตรี แต่ในขณะเดียวกันก็อาจนิยามคำว่า

^{๒๐} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), *สตรีในพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

ภรรยา ได้หมายถึง ภาระ คือ ผู้ชายเป็นผู้รับภาระเลี้ยงดูภรรยานั้นไป จะหลบเลี่ยงหน้าที่ไม่ได้^{๒๑} ความเป็นมาและบทบาทของสตรีสังคมอินเดียมีดังนี้

๒.๓.๑ สตรีอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล

สังคมอินเดียเป็นสังคมที่มีการถือชั้นวรรณะ สตรีอินเดียอินเดียมีสถานภาพแตกต่างกันตามวรรณะและตามศาสนา แต่โดยภาพรวมแล้วสตรีอินเดียต้องปฏิบัติตามวัฒนธรรมความเชื่อที่มีมาจากศาสนา ในสมัยพุทธกาลและก่อนหน้านั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับสตรีแตกต่างกัน ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น อินเดียเป็นสังคมของชนเผ่าอารยันที่ถือพระเวท^{๒๒} เมื่อชาวอารยันอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในแคว้นลุ่มแม่น้ำสินธุ พวกทาสหรือมิลักกะ ซึ่งเป็นผู้แพ่งสงครามและยังคงอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ จึงได้เป็นทาสของชาวอารยัน เนื่องจากชาวอารยันเกรงว่า หากมีการแต่งงานระหว่างชาวอารยันและชาวมิลักกะแล้ว อาจทำให้เชื้อสายและสีผิวของชาวอารยันไม่บริสุทธิ์ จึงมีการสร้างเครื่องกีดกันการผสมชนชาติขึ้น โดยการแย่งชนในกลุ่มออกไปเป็นพวก เป็นชั้น เรียกว่า วรรณะ พร้อมทั้งเหยียดฐานะของชาวพื้นเมืองเดิมคือมิลักกะเป็นชนชั้นต่ำ^{๒๓} พวกอารยันซึ่งเป็นเผ่าที่อพยพเข้ามาไม่ต้องการที่จะทำให้เผ่าพันธุ์ของตนนั้นผสมปนกับชาวพื้นเมือง จึงได้ใช้พระเวทนี้เป็นเครื่องมือในการกำหนดระบบวรรณะต่างๆ ขึ้นในสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมความเชื่อของสังคมอินเดียเกี่ยวกับสตรีในยุคนี้จึงสอดคล้องกับพระคัมภีร์พระเวท

ในยุคแรกของสมัยพระเวท สตรีได้รับสิทธิในทางศาสนาใกล้เคียงกับผู้บุรุษ โดยสตรีสมัยนั้นสามารถศึกษาคัมภีร์พระเวทและได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมในทางศาสนา เด็กผู้หญิงในสมัยพระเวทมีโอกาสได้รับการศึกษาเท่าเทียมกับเด็กชาย ทำให้สตรีในยุคนี้เป็นผู้มีความรู้ จึงได้รับการยกย่อง ได้ร่วมทำกิจกรรมหลายอย่างในทางสังคม ทั้งยังได้รับสิทธิที่จะออกไปนอกบ้านเพื่อไปร่วมสนุกสนานในเทศกาลได้ ฐานะอันสูงส่งของสตรีดังกล่าวมานี้ น่าจะมีเฉพาะในพวกวรรณะสูง สามวรรณะแรก

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^{๒๒} **พระเวท** เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา พระเวทมี ๓ เรียกว่าไตรเภท คือ ๑. กฤเวท เป็นคำฉันท์ที่สวดสรรเสริญ และอ้อนวอนพระเจ้า เป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุด ๒. สามเวท เป็นคำฉันท์ สวดในพิธีถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์และขับกล่อมเทพเจ้า ยกย่องพระเจ้า ๓. ยชุรเวท คัมภีร์เล่มนี้เป็นคำร้อยแก้ว อธิบายถึงพิธีกรรมต่างๆ เช่น การบูชาโยนิ การบวงสรวง ว่าแต่ละอย่างมีกฎเกณฑ์ มีวิธีทำอย่างไร ต่อมาได้มีคัมภีร์ใหม่เพิ่มเข้ามาอีก คือ อถรรพเวท เป็นประมวลคาถาอาคม เลขยันต์ ที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งใช้ได้ทั้งทางดีและทางร้าย ดูอธิบายเพิ่มเติมใน สิริวิวัฒน์ คำวันสา, พุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๒ - ๑๔.

^{๒๓} วิมลศิริ ร่วมสุข, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท**, (กรุงเทพมหานคร: สักนักรพิมพ์สหสยามพัฒนา จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕.

เท่านั้น วรรณะศุทรคงไม่มีโอกาสและฐานะเช่นนี้ เพราะศุทรไม่มีโอกาสแม้แต่จะได้ฟังคำภีร์พระเวท^{๒๔}

ในสมัยพระเวทตอนปลาย ฐานะของสตรี เริ่มตกต่ำลง แม้ว่าสังคมจะยังไม่แสดงความรังเกียจบุตรสาว แต่ก็ปรารถนาจะได้บุตรชายมากกว่า เพราะผู้ชายมีพลังกำลังมากกว่าผู้หญิงจึงเหมาะสมที่จะช่วยครอบครัวทำมาหากิน และเป็นผู้นำของครอบครัว โดยมีความเชื่อว่า การไม่มีบุตรชายเป็นความเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง ภรรยาที่ไม่มีบุตรชายเป็นความวิบัติ มีการเปรียบลูกสาวกับความทุกข์ทรมาน และเปรียบลูกชายกับแสงสว่างในสวรรค์อันสูงสุด ดังนั้น ผู้ไม่มีบุตรชายย่อมไม่ได้บรรลุสวรรค์ หน้าที่ภรรยาเคยต้องบพสวดเพื่อการทำพิธี ในสมัยพระเวทตอนต้น ก็ตกเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ผู้ทำพิธีที่เรียกว่า อูคาตา^{๒๕} สมัยพราหมณะ การทำพิธีบวงสรวงตามแบบที่เคยทำกันในสมัยพระเวทกลายเป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อนมากกว่าเดิมมาก ฐานะเด็กหญิงตกต่ำลงเรื่อยๆ เพราะถูกบังคับให้แต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย โอกาสที่เธอจะศึกษาพระเวทมีเวลาเพียง ๖-๗ ปีเท่านั้น^{๒๖}

การแต่งงานของสตรีอินเดียนั้น เริ่มมีขึ้นเมื่อสมัยอารยันมีการตั้งหลักปักฐานได้อย่างมั่นคงแล้วชุมชนเริ่มขยายใหญ่ ผู้คนมากขึ้นจนไม่เป็นที่รู้จักกันเหมือนอย่างในชุมชนเล็กในอดีต ทำให้พ่อแม่ไม่กล้าที่จะส่งลูกสาวไปเรียนยังสำนักอาจารย์ในต่างที่ต่างถิ่น หรือต้องไปอยู่กับอาจารย์เป็นเวลาหลายปี เพราะความเป็นห่วงกังวลในหลายเรื่องกลัวลูกสาวจะเสียความบริสุทธิ์ไป กลัวจะถูกทำร้าย จึงพากันปกป้องลูกสาวให้อยู่ในที่ปลอดภัยคือให้อยู่บ้าน ประกอบกับเรื่องพรหมจรรย์หรือเรื่องความบริสุทธิ์เป็นเรื่องที่คนในสมัยนั้นให้ความสำคัญ ผู้ชายต้องการจะแต่งงานกับผู้หญิงที่บริสุทธิ์ เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงทำให้เด็กหญิงไม่มีโอกาสได้ไปศึกษาเล่าเรียน ด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้ผู้หญิงอินเดียในสมัยนั้นถูกบังคับให้แต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย และเรื่องการแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยนี้แม้จะมีปรากฏชัดในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ที่ว่า เมื่ออายุได้ ๓๐ ปี ชายอาจแต่งงานกับหญิงที่ตนรัก ซึ่งมีอายุ ๑๒ ปี หากชายอายุ ๒๔ ปีอาจแต่งงานกับหญิงอายุ ๘ ปี หากไม่แต่งงานแล้วจะทำให้ทำหน้าที่ทางศาสนาไม่สำเร็จก็อาจแต่งงานได้ทันที^{๒๗} แต่ประเพณีนี้ก็น่าจะมีความเป็นมาก่อนหน้าคัมภีร์มานวธรรมแล้ว การที่ผู้หญิงต้องแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยเพราะตามความเชื่อทางศาสนาผู้ชายต้องการภรรยาที่ยังบริสุทธิ์

^{๒๔} ปรีชา ช้างขวัญยืน, “ความตกต่ำของสตรีอินเดียโบราณ”, *วารสารอินเดียศึกษา*, ปีที่ ๔ (๒๕๔๒): ๒๓-๓๑ (๒๖).

^{๒๕} วาสนา ไอยรัตน์, “สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๖-๗.

^{๒๖} A.S Altekar, *The Position of Women in Hindu Civilization*, p.202 อ้างใน สุวิมล ประกอบไวทยกิจ, “สตรีในวรรณคดีสันสกฤต”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, หน้า ๑๓.

^{๒๗} มานวธรรมศาสตร์ ๙.๙๔ อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, “ความตกต่ำของสตรีอินเดียโบราณ”, *วารสารอินเดียศึกษา*, ปีที่ ๔ (๒๕๔๒): ๒๓-๓๑ (๒๙).

โดยถือว่าผู้ที่จะมาเป็นแม่ของลูกควรเป็นสาวบริสุทธิ์ ฉะนั้น เด็กสาวยิ่งอายุน้อยยังไม่พ้นจากอกพ่อแม่ ก็ยิ่งแน่ใจในความบริสุทธิ์ได้มากขึ้น ผู้ชายจึงทำหน้าที่ทั้งพ่อและสามีของเธอ และทรศนะนี่ก็ สอดคล้องกับคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ที่ได้ให้ความรับรองเฉพาะภรรยาที่มาจากสาวพรหมจารี เท่านั้น^{๒๘}

จากการที่สตรีอินเดียสมัยก่อนพุทธกาลแต่งงานตั้งแต่อายุน้อยนี้ ทำให้สตรีในสมัยนั้น ขาดโอกาสในการศึกษาเล่าเรียน การแต่งงานเมื่ออายุน้อยกับการศึกษานี้มีความสัมพันธ์กันอย่าแยก ไม่ออกในทุกสังคม เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าไม่ว่าในยุคใดสมัยใด วัยเด็กจนถึงวัยบรรลุนิติภาวะ นั้นเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ ผู้หญิงอินเดียยังต้องดำเนินชีวิตไปตามคำสอนไปตามคำสอนของชาว อารยัน^{๒๙} จึงส่งผลกระทบไปยังเรื่องอื่นๆ เช่น เรื่องศาสนา เพราะไม่มีความรู้จึงประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนาไม่ได้ เมื่อไม่มีความรู้จึงจำเป็นต้องพึ่งพาผู้ชายเป็นสามีอยู่เสมอ การขาดกาปรึกษาอบรมทำให้ ผู้หญิงขาดเรื่องการควบคุมอารมณ์ การตัดสินใจด้วย จึงทำให้ถูกเหมารวมว่า สามารถดูแลตัวเองได้ ขาดความน่าเชื่อถือ ไม่น่าไว้วางใจ ไม่ซื่อสัตย์ เรื่องเหล่านี้มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตัวเองได้ ขาด ความน่าเชื่อถือ ไม่น่าไว้วางใจ ไม่ซื่อสัตย์ เรื่องเหล่านี้มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปแต่ก็เป็นไปได้ว่า ทรศนะที่มีต่อผู้หญิงอินเดียว่ามีลักษณะดังกล่าวข้างต้นนั้นมีมาตั้งแต่สมัยพระเวทแล้วก็เป็นไปได้ ดัง ปรากฏในบทสวดฤคเวทว่า จิตใจผู้หญิงควบคุมไม่ได้ ไม่มีมิตรภาพสำหรับผู้หญิง หัวใจของผู้หญิง เปรียบได้กับหัวใจของสุนัขป่า ผู้หญิงเป็นอาวุธและกองทัพของปีศาจ^{๓๐}

ครั้นถึงสมัยพราหมณ์ ผู้หญิงก็ยังได้รับการถูกเหยียดหยามมากขึ้น มีข้อความที่ว่า ผู้หญิง ศุทร สุนัขและอีกา เป็นความเท็จ เป็นบาป และความมืด, ไม่อาจควบคุมจิตใจของตนได้ และไม่ดูแล รักษาส่วนแบ่งในทรัพย์สมบัติได้, เหตุนี้เองทำให้ผู้หญิงต้องขึ้นอยู่กับชาย แล้วคอยรับใช้เอาใจผู้ชาย ตั้งแต่นั้นมา^{๓๑} ทรศนะต่อผู้หญิงในลักษณะเช่นนี้ กลายเป็นเรื่องที่ยอมรับกันโดยทั่วไปเมื่อเวลาผ่านไป จนถึงกับนำไปเขียนไว้คัมภีร์ รุนหลังต่อมาที่มองผู้หญิงในแง่ร้ายมากขึ้นไปอีก ทำให้สถานภาพของ ผู้หญิงอินเดียตกต่ำ ดังที่ปรากฏในมานวธรรมศาสตร์ที่ว่า โดยธรรมชาติแล้ว สตรีนั้นไม่มีความรักชาย

^{๒๘} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

^{๒๙} หลวงสารานุกรมประพันธ์, **ชุมนุมสิ่งศักดิ์สิทธิ์**, หน้า ๕๓ อ้างใน วิมลศิริ ร่วมสุข, **ประวัติวรรณคดี สันสกฤตยุคพระเวท**, หน้า ๑๖.

^{๓๐} อ้างใน สุวิมล ประกอบไวทยกิจ, “สตรีในวรรณคดีสันสกฤต,” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๒๒.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

ได้อย่างแท้จริง และพร้อมที่จะนอกใจสามีเสมอแม้สามีจะคอยปกป้องดูแลเธอเป็นอย่างดี สตรีพอใจในเพชรนิลจินดา เต็มไปด้วยการมราคะ เต็มไปด้วยความโกรธ ขี้ฉ้อ และมีความเลวร้าย^{๓๒}

จึงสรุปได้ว่า ในสังคมอินเดียก่อนสมัยพุทธกาลนั้นสตรีได้รับอิทธิพลทางศาสนาโดยผ่านทางคัมภีร์พระเวท ทำให้มีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงจากที่มีโอกาสได้รับการศึกษาเหมือนผู้ชายทั่วไป ด้วยสังคมจึงต้องแต่งงานทั้งที่อายุยังน้อยเนื่องจากอิทธิพลความเชื่อเรื่องพรหมจารี ความบริสุทธิ์ ทำให้สตรีในช่วงก่อนพุทธสมัยไม่ได้รับการศึกษา เมื่อไม่ได้รับการศึกษาจึงทำให้ขาดความรู้ ขาดปัญญา ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ต้องพึ่งพาสามีของตนเอง บวกกับความอ่อนแอของร่างกายตามธรรมชาติของสตรี จึงเกิดความเหยียดหยาม ได้แก่ สตรีนั้นเต็มไปด้วยมราคะ ขี้ฉ้อ เป็นบาป เป็นต้น จนเกิดการนำไปบันทึกในคัมภีร์ ทำให้ความเชื่อนี้ถูกส่งไปรุ่นต่อมา ดังนั้นสตรีในยุคก่อนสมัยพุทธกาลจึงเป็นยุคที่สตรีมีความตกต่ำเป็นอย่างมาก

๒.๓.๒ สตรีอินเดียในสมัยพุทธกาล

ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสน์ อันได้แก่ พระไตรปิฎกและอรรถกถาอันได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงไว้มากพอควร ทั้งผู้หญิงที่เป็นคฤหัสถ์ เป็นผู้ปกครองเรือนทั่วไปและเป็นผู้ใกล้ชิดพระพุทธานุศาสน์ในฐานะอุบาสิกา เช่น นางวิสาขา และผู้หญิงที่เป็นนักบวช เช่น พระเชมาเถรี สำหรับผู้หญิงในฐานะผู้ครองเรือนมีครอบครัว ใช้ชีวิตชาวบ้านตามปกติทั่วไปนั้น ในคัมภีร์ของพระพุทธานุศาสน์ได้มีการกล่าวไว้พอสมควรตามเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับภิกษุ และเรื่องที่พระพุทธานุศาสน์เจ้าตรัสถึงผู้หญิงฐานะนั้นๆ ตามที่มีผู้มาทูลถาม เรื่องของผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปที่มีปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธานุศาสน์นั้นมิได้เป็นข้อสรุปว่า พระพุทธานุศาสน์มีทัศนะของผู้หญิงอย่างนั้น เพียงแต่ในคัมภีร์มีการกล่าวถึงเรื่องราวต่างๆ ตามบริบทของสังคมอินเดียในยุคนั้นหรือก่อนหน้านั้นรวมอยู่ด้วย และมีทัศนะของพระพุทธานุศาสนาต่อผู้หญิงในฐานะนั้นๆ ปะปนกันไป บางเรื่องอาจสื่อถึงวัฒนธรรมความเชื่อของคนอินเดียในสมัยนั้นอยู่ บางเรื่องพระพุทธานุศาสน์เน้นถึงลักษณะ บทบาทหรือหน้าที่ผู้หญิงในฐานะต่างๆ พิธีปฏิบัติในฐานะต่างๆ เช่น ในฐานะธิดา ในฐานะภรรยา ในฐานะลูกสะใภ้ เป็นต้น ฐานะเหล่านี้ล้วนมีข้อที่พึงปฏิบัติตามหลักของพระพุทธานุศาสนา ซึ่งเรื่องราวของผู้หญิงที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธานุศาสน์นั้น หลายเรื่องสะท้อนถึงชีวิตของผู้หญิงในยุคนั้นภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ได้เป็นอย่างดี ผู้หญิงหลายคนเมื่อประสบปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัวไม่สามารถหาทางออกได้ภายใต้วัฒนธรรมของพราหมณ์ จึงหันมาศรัทธาในพระพุทธานุศาสนา มีทั้งขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งและขอออกบวชเป็นภิกษุณีก็มี บางเรื่องมีผู้หญิงที่ได้เข้ามาเป็นอุบาสิกาในพระพุทธานุศาสนาแล้ว แต่

^{๓๒} มานวนธรรมศาสตร์ ๙.๑๕-๑๗. อ้างใน ฉัตรสุตา กบิลสิงห์, “ภาพลักษณ์ของสตรีอินเดีย: มานวนธรรมศาสตร์,” วารสารอินเดียศึกษา, ปีที่ ๔ (๒๕๔๒): ๑๔-๒๒ (๒๒).

ยังคงทำบุญถวายทานแก่นักบวชนอกพระพุทธศาสนาอยู่ บางครั้งถึงขั้นอุกนักบวชเหล่านั้นตำหนักก็มี^{๓๓}

หลังจากที่สตรีได้รับสิทธิการบวชแล้ว สตรีมีความสามารถในการดำรงชีวิตเป็นนักบวชเป็นนักพรตได้เท่าเทียมผู้ชาย ความสามารถในการเป็นผู้สืบสานาก็ทำได้เท่าเทียมพระภิกษุว่า เลิศทางปัญญาเลิศในการสั่งสอน ก็ทรงยกย่องภิกษุณีเหมือนกันว่า องค์นี้เป็นผู้เลิศทางทางรักษาพระวินัย องค์นี้เป็นผู้เลิศทางปัญญา เป็นผู้เลิศทางระลึกชาติ เป็นต้น จะได้ว่าภิกษุและภิกษุณีนั้นจะได้รับการยกย่องเสมอภาคกัน

ในหมู่ภิกษุณีสงฆ์นี้ จะเห็นได้ว่าบางรูปแสดงธรรมได้อย่างลึกซึ้งและพิสดารมากใบบรรดาผู้ที่มาเฝ้าจะไม่จำกัดเฉพาะชาวบ้าน แต่จะมีทั้งพระราชาและมุขอำมาตย์ที่มาฟังพระธรรมเทศนามีอยู่ครั้งหนึ่งซึ่งพระราชาได้ไปตั้งคำถามธรรมะกับภิกษุณีและภิกษุณีได้อธิบายธรรมะให้ฟังจบ พระราชาพระองค์นั้นได้เสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและได้ถามคำถามเดียวกัน ตั้งปัญหาถามอย่างเดียวกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเหมือนกับภิกษุณีได้แสดงไว้ นี่ก็แสดงให้เห็นว่า ด้านสติปัญญานั้น ผู้หญิงเมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็มีความก้าวหน้าทัดเทียมไม่มีข้อด้อยอะไรเลย^{๓๔} จะเห็นได้ว่าสตรีอินเดียในช่วงสมัยพุทธกาล สตรีเริ่มมีบทบาทที่สูงขึ้นกว่าในสมัยพุทธกาล

จึงสรุปได้ว่า สตรีในสมัยพุทธกาลนั้นก็ยังได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์มาเป็นเวลานาน จึงยังมีความตกต่ำทางสังคม ต่อมาหลังจากที่ได้เข้ามาในพระพุทธศาสนา ทำให้ได้รับความรู้จากพระธรรมคำสั่งสอนจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและสาวกต่างๆ ทำให้สตรีเกิดปัญญาความรู้และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และยังได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณี อิทธิพลทางพุทธศาสนาในอินเดียทำให้สตรีมีความเท่าเทียมกับผู้ชาย ดังพุทธพจน์ ที่ว่า

“ไชว่าชายจะเป็นบัณฑิตในทุกสถานก็หาไม่
แม้หญิงมีปัญญาเห็นประจักษ์ในเรื่องนั้นๆ ก็เป็นบัณฑิตได้
ไชว่าชายจะเป็นบัณฑิตในทุกสถานก็หาไม่
แม้หญิงมีปัญญาคิดเนื้อความได้ฉับพลันก็เป็นบัณฑิตได้”^{๓๕}

^{๓๓} มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), **สตรีในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๓-๔๔.

^{๓๔} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ รศ.ดร. , **สถานภาพและบทบาทภิกษุณีในได้วัน, เสี่ยงธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๙.

^{๓๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒-๒๓/๒๕๘.

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงไว้มากมายทั้งในฐานะที่เป็นที่เป็นอุบาสิกาและในฐานะที่เป็นนักรบหรือภิกษุณี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนายกย่องและให้เกียรติแก่ผู้หญิงว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะปฏิบัติธรรมได้ รวมทั้งสมารถที่จะเป็นผู้ประกอบพิธีทางศาสนาได้ทัดเทียมผู้ชาย ถ้าเทียบเคียงกับศาสนาพราหมณ์ในยุคนั้นจะเห็นได้ชัดว่าสถานภาพของผู้หญิงในศาสนาพราหมณ์เริ่มต่ำลง แต่ในทางพระพุทธศาสนาสถานภาพของผู้หญิงกลับได้รับการยกให้สูงขึ้น แม้พระพุทธเจ้าจะยกย่องให้เกียรติสตรีให้สมารถที่จะปฏิบัติกิจทางศาสนาจนถึงเป็นนักรบในทางศาสนาได้ แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ต้องคำนึงถึงสังคมที่พระองค์ต้องเกี่ยวข้องกับ ในบางเรื่องจำเป็นต้องอนุโลมตามทางสังคม มิให้ขัดแย้งเกินไป เพื่อที่จะให้ศาสนาดำเนินต่อไปได้ ไม่ถูกต่อต้าน การอนุโลมตามสังคมนี้อาจเป็นวัฒนธรรมตามยุคสมัยที่ผสมเข้ามาในศาสนธรรมซึ่งเป็นหลักการใหญ่และทั้งสองหลักการนี้ต้องดำเนินควบคู่กันไป พระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักการให้ศาสนา มีทั้งนักรบและผู้สนับสนุนนักรบ การบวชเป็นวิถีชีวิตของผู้ที่ต้องการจะหลุดพ้นไม่ต้องการมีภาระมาก ผู้ที่จะบวชจึงต้องสละวิถีชีวิตแบบชาวบ้าน พระพุทธองค์ก็ได้ให้แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีในฐานะอุบาสกหรืออุบาสิกาเอาไว้^{๓๖}

๒.๔.๑ สถานะภาพสตรีในพระพุทธศาสนา

ในบรรดาพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกานั้น สตรีมีส่วนร่วมครั้งหนึ่งในฐานะภิกษุณีและอุบาสิกา พุทธบริษัททั้ง ๔ นี้ ถือเป็นโครงสร้างทางศาสนาที่สำคัญในการช่วยกันสนับสนุนผลักดันให้พุทธจักรเดินหน้าต่อไปได้อย่างสมดุล เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว พุทธบริษัท ๔ นี้ มีสถานภาพที่ต่างกันคือ ภิกษุและภิกษุณี เป็นนักรบ ไม่มีบ้านเรือน อาศัยตามโคนต้นไม้ตามป่า และตามบ้านเรือนที่กว้างว่างเปล่า เมื่อผู้จิตศรัทธาได้สร้างวัดถวาย นักรบทั้งภิกษุและภิกษุณีก็ได้อาศัยวัดเป็นสถานที่พักเพื่อปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ศาสนา แต่นักรบไม่ได้ประกอบอาชีพจึงไม่มีปัจจัยเลี้ยงชีพ จำเป็นต้องอาศัยปัจจัย ๔ จากชาวบ้าน ที่จะคอยอุปถัมภ์ค้ำจุน ดังนั้นอุบาสกและอุบาสิกาในโครงสร้างพุทธบริษัท ๔ จึงเป็นผู้คอยสนับสนุนนักรบในด้านปัจจัย ๔ เพื่อให้ท่านเหล่านั้นได้ดำรงชีพอยู่ได้โดยไม่ลำบาก และนักรบเมื่อได้เมื่อได้รับการอุปถัมภ์ดูแลจากชาวบ้านแล้วก็ตอบแทนด้วยการอบรมสั่งสอนหลักธรรมให้ เป็นการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ถึงแม้บทบาทหลักของอุบาสกและอุบาสิกาจะเป็นเรื่องของอุปถัมภ์บำรุงศาสนาก็ตาม แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ปิดกั้นไม่ให้ฆราวาสเข้ามามีบทบาทในทางศาสนาในด้านอื่นๆ พระพุทธองค์เปิดโอกาสให้ฆราวาสทั้งอุบาสกอุบาสิกามีสิทธิในกร

^{๓๖} มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืปดั่ง), สตรีในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๐-๘๔.

ฟังธรรม ปฏิบัติธรรม และเผยแพร่ธรรมได้อีกด้วย^{๓๗} ทำให้สตรีมีสถานะภาพหน้าที่ที่สำคัญต่อพุทธศาสนาดังนี้

บทบาทหลักของสตรีในฐานะอุบาสิกาคือการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ในความเป็นจริงแล้ว การอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนามีใช่เป็นหน้าที่ของอุบาสิกาเท่านั้น แต่เป็นหน้าที่ของทั้งอุบาสกและอุบาสิกา ในพระไตรปิฎกอรรถกถาพระพุทธเจ้าได้ตรัสคุณลักษณะของอุบาสกที่ดีไว้ ซึ่งคุณลักษณะของอุบาสกนี้ย่อมาหมายถึงอุบาสิกาด้วย องค์ประกอบของอุบาสกและอุบาสิกาที่ดีไว้ ๕ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีศรัทธา
๒. เป็นผู้มีศีล
๓. เป็นผู้ไม่ถือนมกตสันข้าว
๔. ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาลานี้
๕. ทำอุการะในศาสนานี้ก่อน^{๓๘}

คุณลักษณะของอุบาสกซึ่งหมายถึงคุณลักษณะอุบาสิกา ตามแนวทางที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า บทว่า อุบาสิกา ได้แก่ สตรีผู้ตั้งอยู่ในคุณลักษณะของอุบาสิกาด้วยการถึงสรณะ^{๓๙} ซึ่งการถึงสรณะนั้น หมายถึง การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งหรือไตรสรณคมน์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า มหาบพิตร บุคคลถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ และถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น บุคคลจึงถือว่าเป็นอุบาสก^{๔๐} อุบาสิกา ในอีกพระสูตรหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงองค์ประกอบที่จะไม่ทำให้อุบาสกและอุบาสิกาเสื่อมเสียจากพระพุทธศาสนาไว้ ๗ ประการ

๑. ไม่ละเลยการเยียมเยียนภิกษุ
๒. ไม่ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม
๓. ศึกษาอริสัจ
๔. มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ
๕. ฟังธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้ง
๖. ไม่แสวงหาผู้รักทักษิณานอกศาลานี้
๗. ทำอุการะในศาสนานี้ก่อน^{๔๑}

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๓๘} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๕๓.

^{๓๙} ชู.วิ.อ (บาลี) ๑๐๔-๑๐๕/๖๔.

^{๔๐} สัม.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๓๓/๕๕๔.

^{๔๑} อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๔๔.

องค์ประกอบทั้งสองหลักการมีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ในหลักการของความเป็นอุบาสกที่ดีนั้นมี ๕ ข้อ เสมือนเป็นหลักการทั่วไปที่อุบาสกและอุบาสิกาที่ดีต้องมี ถ้าได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งหรือเป็นผู้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแล้วต้องมี ส่วนองค์ประกอบของอุบาสก ๗ ประการนั้น สำหรับให้อุบาสกและอุบาสิกาได้ปฏิบัติเพื่อที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ของอุบาสกและอุบาสิกาที่สมบูรณ์ เป็นการทำหน้าที่ให้มั่นคงขึ้น หรือมีความใกล้ชิดพระศาสนามากยิ่งขึ้น

ในสมัยพุทธกาลนั้นสตรีมีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่ของอุบาสิกาที่แตกต่างกัน ดังจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าได้ยกย่องตั้งเอตทัคคะไว้แก่พุทธสาวกทุกกลุ่มในพุทธบริษัท ๔ จำพวกสำหรับอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะจำนวน ๑๐ คน^{๔๒} ได้แก่

๑. สุชาดา ธิดาของเสนานิคุมมพี เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถึงสรณะก่อน
๒. วิสาขา มิครมาตา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน
๓. ชุชชุตรา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต
๔. สามาวดี เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา
๕. อุตตรา นันทมาตา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ยินดีในฉันท
๖. สุปปวาสา โกลยธิดา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถวายรสอันประณีต
๗. สุปปียา อุบาสิกา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้บำรุงภิกษุอาพาธ
๘. กาดิยานี เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น
๙. นกุลมาตา คหปตานี เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย
๑๐. กาลี อุบาสิกาชาวเมืองกุรขระ เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้เลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตามกันมา

จะเห็นได้ว่าอุบาสิกาในพระพุทธศาสนามีความสำคัญที่จะทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นได้ จากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องตั้งเอตทัคคะแก่อุบาสิกาในด้านต่างๆ ซึ่งพอจะสรุปได้ ๔ ประการคือ บทบาทในด้านการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา บทบาทในด้านการปฏิบัติธรรม บทบาทในการเผยแผ่ธรรม และบทบาทในด้านอื่นๆ อันจะกล่าวต่อไป

๒.๔.๒ บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา

บทบาทและหน้าที่ของสตรีในสังคมอินเดียโบราณและยุคหลังพุทธกาล มีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวโยงแน่นแฟ้นอยู่กับประเพณีปฏิบัติและอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาเป็นกรอบสำคัญ ดังนั้น บทบาทและหน้าที่ของสตรียุคนั้น จึงมีอาจมีอิสรภาพทางพฤติกรรม การแสดงออกและอิสรภาพทางความคิด

^{๔๒} อจ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๔-๒๖๗/๓๒-๓๓.

ดังเช่นในยุคปัจจุบัน ที่สตรีมีสิทธิและหน้าที่แสดงออกเท่าเทียมกับบุรุษภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยศาสนาได้เริ่มมีอิทธิพลน้อยลงตามลำดับ อย่างไรก็ตามสตรีโดยสถานะแล้วเป็นมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สตรีโดยทั่วไปจึงมีอาจะทั้งบทบาทและหน้าที่ของตนในส่วนที่ต้องปฏิบัติทั้งต่อสังคมและส่วนตัวได้^{๔๓} ในพระพุทธศาสนามีทัศนะเกี่ยวกับสตรีไว้ตามบทบาทที่สำคัญต่างๆ ดังนี้

๒.๔.๒.๑ สตรีในฐานะมารดา

คำว่า มารดา ได้แก่ แม่^{๔๔} หมายถึง หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดลูก หรือคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน^{๔๕} มารดานั้นมีชื่อเรียกต่างๆ กัน ตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา ดังที่โศกนาฏิกวีเมื่อจะประกาศว่า มารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากที่บุคคลอื่นจะทำได้ จึงกล่าวได้ว่า

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตรจึงนอบน้อมเทวดาและไถ่ถามถึงฤกษ์ ฤดูแล และปีทั้งหลาย^{๔๖}

เมื่อมารดานั้นมีระดู การครรภ์จึงมีได้เพราะการตั้งครรถ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี^{๔๗}

มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้าง แล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนี้ มารดานั้นจึงชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า ชเนตตี หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด^{๔๘}

เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้ ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอบ้างเพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า โตเสนตี หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี^{๔๙}

^{๔๓} พระมหากมล ถาวโร (คำมั่งมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๒๙.

^{๔๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๗๑๖.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๗.

^{๔๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕/๘๑. อธิบายว่ามารดานอบน้อมเทวดา หมายถึง ทำการนอบน้อมคือบนบานต่อเทวดาว่า “ขอลูกจงเกิดขึ้นแก่เรา” ถามถึงฤกษ์ ฤดูแล และปีทั้งหลาย หมายถึงมารดาต้องการทราบบุตรเกิดในฤกษ์ ฤดูแล และปีใด จะมีอายุยืน อายุสั้นอย่างไร

^{๔๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๖/๘๑. อธิบายไว้ว่า เมื่อมารดานั้นจะมีระดู หมายถึงเมื่อต่อมเลือด (ไข่สุก) เกิดแล้ว ระดูมาตามกำหนด มารดาได้ชื่อว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี เพราะในเวลานั้น มารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดในท้องของตน

^{๔๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๗/๘๒.

^{๔๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๘/๘๒.

จากนั้น เมื่อลมแรงและแดดกล้า มารดาก็กระทำความรักอย่างจับใจ มองบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า โปเสนตี หญิงผู้เลี้ยงบุตร^{๕๐}

ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาที่ดี เป็นทรัพย์ของบิดาก็ดี แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองไว้เพื่อบุตรนั้น ด้วยหมายใจว่า แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้พึงเป็นของบุตรเรา^{๕๑}

มารดาเมื่อให้บุตรสำเหนียกว่า อย่างนี้ซื่อๆ อย่างโน้นซื่อๆ ย่อมลำบาก และทราบว่าเป็นบุตรของตนเมื่อถึงคราวหนุ่ม ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนตีกินเที่ยงคืน ไม่กลับมาในเวลาเย็น ก็ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้^{๕๒}

เหล่านี้เรียก มารดา ตามกิริยาอาการที่มารดาอนุเคราะห์บุตร ตามที่เห็นๆ กันอยู่ทั่วไป เป็นบทบาทของแม่ฝ่ายคติโลก

ผู้คนในภูมิภาคตะวันออกนี้ มีความเชื่ออย่างหนักแน่นในเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดาเป็นพื้นฐาน ผู้หญิงในฐานะมารดาจึงได้รับการยกย่องนับถือในวัฒนธรรมอินเดียทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล ถึงกระนั้น ในฐานะของผู้หญิงอินเดียผู้เป็นแม่ยังมีความเหลื่อมล้ำอยู่ ถ้าเทียบเคียงกับผู้ชายในฐานะบิดา คนอินเดียสมัยนั้น ต้องการลูกชาย ดังนั้น ถ้าผู้หญิงคนใดสามารถให้กำเนิดลูกชายจะได้รับการยกย่องนับถือ ด้วยลูกชายสามารถช่วยบิดาประกอบพิธีทางศาสนาเพื่อไปสวรรค์ได้ เมื่อพิจารณาจากทัศนะของสังคมในยุคสมัยใกล้เคียงกับพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลจากวรรณคดีสันสกฤตนั้น ผู้หญิงจะได้รับเกียรติและการยกย่องสูงสุดอยู่เพียงฐานะเดียวเท่านั้นคือ ในฐานะที่เป็นแม่ของลูกชาย ในคัมภีร์พระเวทมีข้อความว่า แม่ของลูกชายควรได้รับการยกย่อง และในคัมภีร์ยุคต่อมาอธิบายว่า เนื่องจากแม่เป็นผู้ทำสิ่งต่างๆ มากมายหลายประการให้แก่ลูก จึงเป็นหน้าที่ของลูกชายที่จะต้องทดแทนพระคุณของแม่ด้วยการปรนนิบัติเลี้ยงดูถึงแม้ว่าแม่จะถูกขับออกจากวรรณะก็ตาม^{๕๓}

ในสมัยพุทธกาล มีเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นตัวอย่างของผู้หญิงในฐานะมารดาที่ทำให้เกิดลูกชายแล้วได้รับการยกย่อง คือนางกิสาคโคตมี ประวัตินางปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาเถรีคาถา มีความว่า นางมีชื่อว่า โคตมี แต่คนทั่วไปเรียก กิสาคโคตมี เพราะนางเป็นคนผอม (กิส แปลว่า ผอม, บาง, ชุบ, น้อย)^{๕๔} เป็นคนยากจน เชื้อใจ อาศัยอยู่ในกรุง

^{๕๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๙/๘๒.

^{๕๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๐/๘๒.

^{๕๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๑/๘๒.

^{๕๓} สุวิมล ประกอบไวทกิจ, “สตรีในวรรณคดีสันสกฤต,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๘.

^{๕๔} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙), หน้า ๑๕๘.

สาวัตถิ เมื่อเจริญวัยได้ออกเรือนแต่งงานไปอยู่บ้านสามี พวกคนในสกุลสามีนั้นดูถูกนางว่าเป็นคนยากจนเชิงใจ จนต่อเมื่อนางได้คลอดบุตรชายคนหนึ่ง ผู้คนทั้งหลายจึงได้ทำความยกย่องนาง^{๕๕} ทักษะของคนในสกุลสามีเปลี่ยนไปเพราะนางสามารถให้กำเนิดบุตรชายได้ ตามความมุ่งหวังของคนในอินเดีย

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาจะไม่มีลักษณะของการปรับเปลี่ยนทักษะเกี่ยวกับสตรีในฐานะมารดาให้ดีขึ้นกว่าเดิมชัดเจน แต่ถึงกระนั้น พุทธศาสนาก็มีทักษะลักษณะให้ความสำคัญแก่มารดาและบิดาเสมอกัน โดยยกย่องบุคคลทั้งสองไว้ว่าเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรธิดา โดยในทางพระพุทธศาสนายกย่องบุคคลทั้งสอง มารดามีสถานภาพ ชื่อว่า เป็นบุคคลสำคัญของบุตร ใน ๔ สถานะ ดังนี้

๑. เป็นพรหมของบุตร
๒. เป็นบูรพาจารย์ของตน
๓. เป็นผู้ควรของต้อนรับบูชาของบุตร
๔. เป็นผู้อนุเคราะห์หมู่สัตว์คือบุตร^{๕๖}

เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงนอบน้อมและพึงสักการะมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วยข้าวและน้ำ ด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและที่นอน ด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่าน^{๕๗}

เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้แล^{๕๘}

ในมงคลสูตร ท่านกล่าวถึงสถานภาพของมารดาเปรียบไว้ ๔ ประการ คือ

๑. พรหม^{๕๙} ของบุตร เพราะท่านไม่ละทิ้งภาวนา ๔ ประการ^{๖๐} คือ มารดีเมตตาจิตคิดถึงลูกที่อยู่ในครรภ์ว่า เมื่อไรหนอ เราจะได้เห็นลูกน้อยที่ไร้โรคพาธ มีกรุณาจิต ในเมื่อลูกคลอดออกมาเป็นเด็กอ่อนนอนหงายแบเบาะ ทูรันทุราย มารดาสงสารช่วยเหลือทั้งมดมิให้ไต่ ทั่วไปให้ดอมตามปกติมารดาไม่เคยใจร้ายต่อ เรือด ไร ยุง รื่น ร่านเหล่านี้ แต่พอมารดามีลูกก็ใจร้ายต่อสัตว์เหล่านี้

^{๕๕} ชู.เถรี.อ. (ไทย) ๒๑๒/๒๒๒.

^{๕๖} ชู.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๘๑/๘๔. อธิบายว่า มารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเป็นผู้เสมอด้วยพรหม คือ สูงสุด ประเสริฐสุดของบุตร เป็นบูรพาจารย์ คือ เป็นอาจารย์คนแรกของบุตร เป็นผู้ควรของต้อนรับบูชา คือ สมควรแก่สักการะอย่างใดอย่างหนึ่งของบุตร

^{๕๗} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๒/๘๔

^{๕๘} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๓/๘๔.

^{๕๙} มงคล. ๑/๒๙๔/๒๘๐/๒๘๑.

^{๖๐} ธรรมข้อนี มีชื่อเรียก ๓ อย่างคือ ภาวนา อัมปมัญญา และพรหมวิหาร

เพราะรักและสงสารลูก มีมุทิตาจิต ในเมื่อลูกวิ่งเล่นไปมาได้ อยู่ในวัยที่น่ารัก มารดามองดูลูกด้วยจิตใจที่อ่อนไหว พลอยยินดีปรีดาในความสุขของลูก และมีอุเบกขาจิตในเมื่อลูกมีคู่ครองมีเหย้ามีเรือนสามารถดำเนินชีวิตตามสมรรถภาพของตนได้ มารดาไม่พะวักพะวงกับความเป็นอยู่ของลูก

๒. บุรพเพท^{๖๑} เพราะมารดาไม่คำนึงถึงความผิดพลาดที่ลูกทำแกตน ตามปกติศีรษะมารดาใครจะกล้าแตะต้อง แต่ลูกน้อยชกต่อยตบตีเหมือนของเล่น มารดาหาโกรธไม่ กลับยิ่งเพิ่มความรักขึ้นอีก ปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ลูกโดยส่วนเดียว อำนาจผลอันใหญ่หลวงแก่ลูกเหมือนวิสุทธิเทพ คือพระชินาสพไม่คำนึงถึงความผิดพลาดที่คนพาลทำแกตน มุ่งแต่ผลประโยชน์และความปลอดภัยแก่เขาฝ่ายเดียว ฉะนั้นลูกได้รู้จักเทพอื่นๆ

๓. บุรพาจารย์^{๖๒} เพราะท่านสอนลูกให้ศึกษาว่า น้อย่างนี้สิลูก ยืนอย่างนั้นนะลูก ควรพูดอย่างนี้กับพ่อ, พี่, ป้า, น้า, อา เป็นต้น ครูอาจารย์อื่นๆ สอนศิลปะวิทยาอย่างอื่นให้ในภายหลังทั้งนั้น เพราะท่านสอนลูกก่อนครูอาจารย์อื่นๆ จึงมีชื่อเรียกอย่างนี้

๔. โลกทัสเสตา^{๖๓} เพราะเป็นผู้แสดงโลกนี้ให้ลูกเห็น ถ้าเมื่อวันทีลูกเกิดมามารดาจับโยนไปในป่า แม่น้ำลำคลอง หรือเหวผา เป็นต้น ลูกก็จะไม่ได้เห็นสิ่งต่างๆ ตลอดถึงความตระการของโลกละเลย แต่เพราะท่านไม่ทำอย่างนั้นด้วยเมตตาจิต เพราะอาศัยพฤติกรรมของมารดา ลูกจึงได้เห็นโลกนี้ชื่อเหล่านี้

ดังนั้น สตรีจึงมีบทบาทที่สำคัญและได้รับการยกย่องมาโดยตลอดไม่ว่าจะเป็นชาติใด ภาษาใด ศาสนาใด ก็คือความเป็นมารดา ในพระพุทธศาสนาได้ยกย่องบิดามารดาไว้ในฐานะที่สูงที่สุดที่ควรแก่การเคารพบูชา ยกย่อง เป็นหน้าที่ที่บุตรธิดาต้องเลื่อมใสและตอบแทนพระคุณ ในฐานะมารดานี้ สตรีจึงมีบทบาทสำคัญในการเลี้ยงดู อบรม ดูแล ปลูกฝังบุตรธิดาให้เป็นคนดี มีวิชาความรู้ ประพฤติอยู่ในคุณธรรมจริยธรรม อาจกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนเกิดแต่มารดา ดังคำที่ว่า ด้วยสองมือแม่นี้ที่สร้างโลก หมายถึง มารดายอมสร้างสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วย และมนุษย์เหล่านั้นก็สร้างสรรค์โลกใบนี้ตามฐานะและบทบาทของตน

๒.๔.๒.๑ สตรีในฐานะภรรยา

คำว่า ภรรยา ในภาษาไทยเป็นศัพท์ที่มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ภรรยา หรือ มาจากคำภาษาบาลีว่า ภริยา ซึ่งมีความหมายตามภาษาไทยว่า เมีย ซึ่งหมายถึง หญิงที่อยู่กินกับชายหรือหญิงที่เป็นคู่ครองของชาย^{๖๔}

^{๖๑} มงคล. ๑/๒๔๔/๒๘๐/๒๘๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๖๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖.

สำหรับผู้หญิงในฐานะภรรยาสมัยพุทธกาล หรือตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้น ไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้ามีทัศนะเช่นไรต่อสตรีในฐานะภรรยา เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับสตรีที่อยู่ในบริบทของวัฒนธรรมพราหมณ์อยู่มาก เรื่องราวบางแห่งอาจจะมีทัศนะของพระอรรถกถาจารย์ผสมไปบ้างหลายแห่ง เป็นการเล่าเรื่องของผู้หญิงในฐานะภรรยาตามบริบทของสังคมสมัยนั้นๆ ถึงกระนั้น ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง แสดงถึงทัศนะของพระพุทธเจ้าต่อผู้หญิงที่อยู่ในฐานะภรรยาได้เป็นอย่างดี เช่น พระนางมัทรีภรรยาของพระเวสสันดร เป็นต้น^{๖๕}

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา มีคำอธิบายถึงลักษณะของภรรยาในยุคสมัยนั้นอยู่ ๑๐ จำพวก คือ

- ๑) ภรรยาสินได้ ได้แก่ หญิงที่ชายเอาทรัพย์สินมาอยู่ร่วมกัน
- ๒) ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รัก ซึ่งชายคู่รักรับให้อยู่ร่วมกัน
- ๓) ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน
- ๔) ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน
- ๕) ภรรยาที่เจ้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน
- ๖) ภรรยาที่ถูกปลงเทริด ได้แก่ หญิงที่ชายถอดเทริดลงแล้วอยู่ร่วมกัน
- ๗) ภรรยาที่เป็นคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา
- ๘) ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา
- ๙) ภรรยาที่เป็นเชลย ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย
- ๑๐) ภรรยาชั่วคราว ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งเป็นครั้งคราว^{๖๖}

นอกจากนี้แล้วในพระไตรปิฎกอรรถกถายังได้กล่าวเกี่ยวกับสตรีในฐานะภรรยา คือ ภริยาสูตร^{๖๗} ว่าด้วยภรรยา ๗ จำพวก ได้แก่

- ๑) ภรรยาดุจเพชฌฆาต คือ ภรรยาที่ประทุษร้าย ดูหมิ่นสามี พยายามฆ่าสามี ได้มีความยินดีต่อชายคนอื่น
- ๒) ภรรยาดุจนางโจร คือ ภรรยาที่มุ่งแต่จะยกยอกทรัพย์สินของสามีที่ประกอบการทำงานแล้วได้มา

^{๖๕} รายละเอียดใน ขุ.ชา.มहा. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๑๔๔๐/๔๔๗-๕๖๐.

^{๖๖} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๓๐๔/๓๔๖-๓๔๗.

^{๖๗} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๓.

๓) ภรรยาจุจนายหญิง คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่สนใจการทำงาน พุดจาหยาบคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ข่มขู่สามีผู้ขยัน

๔) ภรรยาจุจมารดา คือ ภรรยาที่คอยเกื้อกูลอนุเคราะห์ คอยทะนุถนอมสามี เหมือนมารดา คอยทะนุถนอมบุตร คอยรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

๕) ภรรยาจุจพี่สาวน้องสาว คือ ภรรยาที่ทำตัวเหมือนพี่สาว น้องสาว มีความเคารพในสามีของตน มีใจละอายต่อบาป ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

๖) ภรรยาจุจเพื่อน คือ ภรรยาที่เห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนได้พบเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมาเป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี

๗) ภรรยาจุจทาสี คือ ภรรยาที่แม้จะถูกสามีจะขู่จะฆ่า จะเชียนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

ภรรยาทั้ง ๗ จำพวกนี้ ภรรยาจุจเพชฌฆาต ภรรยาจุจนางโจร และจุจนายหญิง ๓ จำพวกนี้เป็นภรรยาที่ไม่ดี ไม่ควรเอาเป็นตัวอย่าง ส่วนภรรยาจุจมารดา ภรรยาจุจน้องสาว ภรรยาจุจเพื่อน ภรรยาจุจทาสี ๔ จำพวกนี้ เป็นภรรยาที่ดี ควรเอาเป็นตัวอย่างปฏิบัติตาม^{๖๘} ตามคำสอนนี้จะพบว่า ภรรยาไม่ใช่เป็นเพียงทิศเบื้องหลังเท่านั้น แต่ควรจะเป็นเพื่อนที่ดี หรือมิตรสนิทใจของสามีด้วย ในวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยมในโลกนี้”^{๖๙} เพราะเมื่อพิจารณาคุณลักษณะที่สามีบำรุงภรรยาและภรรยาช่วยเหลือสามีแล้วมีด้วยกันคนละ ๕ สถาน^{๗๐} เท่ากัน คือ ๑. จัดการงานดี ๒. สงเคราะห์คนข้าเคียงดี ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ๕. ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๗๑} โดยไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ ข้อที่ทั้งสองฝ่ายจะพึงตระหนัก นั่นก็คือ ไม่ประพฤตินอกใจ ซึ่งเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ทั้งสองฝ่ายควรมีต่อกัน ย่อมแสดงให้เห็นถึงสังคมสมัยนั้นว่า มีความละเอียดลออ สุขุมในการไม่ประพฤติผิดประเวณี และพรหมจรรย์เป็นอย่างยิ่ง แม้คำสอนบางตอนในวรรณคดีบาลี ก็แสดงให้เห็นว่า การประพฤตินอกใจหรือผิดประเวณีนั่น ทำให้โลกสับสนวุ่นวาย ดังที่กล่าวว่า

ถ้าสุกกรรม ๒ ประการนี้^{๗๒} ไม่คุ้มครองโลก ในมนุษย์โลกนี้ก็จะไม่ปรากฏให้รู้ว่าหญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้า หญิงนี้เป็นป้า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ของอาจารย์หรือหญิงนี้เป็น

^{๖๘} อ่านรายละเอียดใน มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), **สตรีในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๓-๕๕.

^{๖๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕/๖๙.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๐๔.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๗๒} สุกกรรม ๒ ประการนี้ คือ หิริ ความละอายต่อกุศลกรรม และ โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่ออกุศลกรรม

ภรรยาขอครู มนุษย์โลกก็จะประพาศีสื่อสนกันไปหมด เหมือนอย่างพวกแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัข และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะที่สุกเถระ ๒ ประการนี้ยังค้ำครองรักษาโลกอยู่ ฉะนั้นจึงยังปรากฏในให้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้ำ หญิงนี้เป็นป่า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ หรือ หญิงนี้เป็นภรรยาของครู^{๗๓}

คำสอนนี้มุ่งที่จะให้ตระหนักในการไม่ประพาศิติดประเพณีและพรหมจรรย์ต่างๆ ที่สังคมนิยมชมชอบในเรื่องไม่ผิดประเวณีและพรหมจรรย์กันอย่างนั้น แต่สตรีหรือบุรุษบางคนยังจงใจฝ่าฝืน บางคนล่วงละเมิดเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ สตรีที่ถูกอำนาจกิเลสชักจูงจิตใจให้ประพาศิตนอกใจสามี เป็นการล่วงละเมิดประเวณี และพรหมจรรย์ด้วยเจตนาและจงใจ แต่สตรีที่ประพาศิตนอเพราะความจำเป็นบังคับก็มี และมีสตรีบางพวกรังเกียจสามี เพราะสามีตกอยู่ในฐานะ ๘ ประการ^{๗๔} คือ

๑. เพราะความเป็นคนจน
๒. เพราะความเป็นคนป่วยกระเสาะกระแสะ
๓. เพราะความเป็นคนชรา
๔. เพราะความเป็นนักเลงสุรา
๕. เพราะความเป็นคนโง่เขลา
๖. เพราะความเป็นคนมัวเมาในกามคุณ
๗. เพราะคล้อยตามกิจการทั้งปวง
๘. เพราะหาทรัพย์ทั้งปวงเพิ่มไม่ได้

สตรีที่ไม่ประพาศิตนอประเวณีและพรหมจรรย์ เพียงแต่ไม่พอใจและดูหมิ่นสามี เมื่อตกอยู่ในภาวะ ๘ ประการ ประการใดประการหนึ่ง ซึ่งสังคมสมัยนั้นไม่ประณามเท่าไรนัก

ในพระพุทธศาสนาแบ่งสตรีไว้ ๕ ประเภท^{๗๕} คือ

๑. สตรีผิวพรรณงดงามนัก
๒. สตรีที่ชายหนุ่มมารักใคร่
๓. สตรีผู้ฉลาดในการผ่อนรำขบร้อง
๔. สตรีเป็นภรรยาของชายอื่น
๕. สตรีผู้คบหาเพราะเหตุแห่งทรัพย์

^{๗๓} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐.

^{๗๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๗/๑๔๒/๑๔๓.

^{๗๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒/๒๕๔.

บุรุษทุกคนไม่ควรทำตัวสนิทสนมกับสตรีทั้ง ๕ ประเภทนี้ให้มากเกินไปนัก เพราะอาจจะพลาดหวัง เกิดโรคภัย หนายางง่าย ประสบอันตราย ตกเป็นขี้ปากชาวบ้าน และเสียทรัพย์ไปอย่างไม่น่าเสีย และเนื่องจากลักษณะทั้ง ๕ ประการนี้เป็นลักษณะเฉพาะของสตรีที่จะมัดใจบุรุษได้ง่าย จึงต้องระมัดระวังจิตใจไว้ให้มาก

๒.๔.๒.๓ สตรีในฐานะสะใภ้

คำว่า สะใภ้ หมายถึง หญิงที่มาแต่งงานกับญาติผู้ชาย, เมียของญาติ, เช่น ถ้าเป็นเมียของชาย เรียก ลูกสะใภ้ ถ้าเป็นเมียของลุง เรียก ป้าสะใภ้^{๗๖}

สตรีฐานะสะใภ้นั้นคนไทยมักมีทัศนคติว่าสะใภ้กับสามีไม่ค่อยจะลงรอยกันแต่ตามทัศนะที่ปรากฏในวรรณคดีบาลี บางแห่งกล่าวถึงลูกสะใภ้เกรงกลัวพ่อผัวสามี ครั้งที่อ่านบทละครกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ว่า ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุนั้นย่อมสลดหดหู่ เพราะเหตุนี้ว่า ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมสลดหดหู่ ฉะนั้น^{๗๗} การเปรียบเทียบอย่างนี้มีใช้นำมาใช้เฉพาะสตรีมนุษย์เท่านั้น แม้เทพธิดาที่อยู่ในสวรรค์ก็เปรียบเทียบไว้เช่นเดียวกันดังที่กล่าวไว้ว่า ครั้นท้าวสักกะจอมเทพและท้าวเวสวัณนิมนต์ท่านพระมหาโมคคัลลานะให้นำหน้าเข้าไปยังเวชยันตปราสาท พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกะเห็นท่านพระโมคคัลลานะมาแต่ไกล ก็เกรงกลัวละอายอยู่ จึงเข้าสู่ห้องเล็กของตนๆ ดุจหญิงสะใภ้เห็นพ่อสามีแล้วก็เกรงกลัวละอายอยู่ ฉะนั้น^{๗๘} แต่บางแห่งกล่าวพ่อผัวเป็นห่วงหญิงสะใภ้ กลัวหญิงสะใภ้ลำบากยากไร้ได้ทุกซอกทุกซอ นานา

ดังมีปรากฏอยู่ในชาดก ขุททกนิกายว่า พระมหाराชาเสด็จพระราชดำเนินไปทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า “แม่มีทรี ผู้มีร่างกายอันขโมจันท์ เจ้าอย่าได้ทรงไว้ซึ่งความหมักหมมด้วยละอองธุลีเลย เคยทรงผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ทรงผ้าคากรองเลย การอยู่ในป่าเป็นความลำบาก เจ้าอย่าได้ไปเลยนะ”^{๗๙} และว่า “แม่มีทรี เมื่อเธออยู่ในนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้งตกใจบ่อยๆ เธอไปถึงป่า

^{๗๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๕๕.

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๒.

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๓/๔๒๓.

^{๗๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑๙-๑๘๒๐/๔๗๐.

เขาวงกตทำอะไร จะทำอันตรายเธอ เธอจะอย่างไร เธอปรารถนาจะไปป่าใหญ่ทำไมเล่า”^{๘๐} นี่เฉพาะทัศน์ในวรรณคดีบาลีกล่าวเปรียบเทียบกับ หญิงสะใภ้เกรงกลัวอายต่อพ่อสามี แต่ในบางเรื่องก็กล่าวแม่ผัวสะใภ้ไม่ลงรอยกัน

ในวรรณคดีบาลีที่กล่าวมานี้ แม่สามีเป็นฝ่ายที่ประพฤติไม่เหมาะสม และนำตำหนิสะใภ้ เช่นในกรณีของนางกัจจानी ชาวเมืองพาราณสี เป็นสตรีชราที่ถูกหญิงสะใภ้ไล่จากบ้าน ต้องออกจากบ้านเที่ยวระเหเร่รอนไปอาศัยชาวบ้านเลี้ยงชีวิตไปวันๆ ได้กล่าวกะท้าวสักกะว่า

พราหมณ์ ข้าพเจ้ามั่นในข้อนี้ว่า ธรรมะได้ตายแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัย เพราะเดี๋ยวนี้ คนชั่วกลับเป็นอยู่สบาย เหมือนอย่างลูกสะใภ้ของข้าพเจ้าเป็นหมัน หล่อนทุบตี ขบไล่ ข้าพเจ้าแล้วคลอดบุตร เดียวนี้หล่อนเป็นใหญ่ในตระกูลทั้งหมด ส่วนข้าพเจ้ากลับถูกทอดทิ้ง อยู่อย่างเดียวดาย^{๘๑}

ในกรณีนี้แสดงให้เห็นว่าสะใภ้มีอิทธิพลต่อตระกูลเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสะใภ้ที่สามารถให้บุตรชายแก่ตระกูลได้

สตรีที่เป็นสะใภ้ของผัวแม่ผัว ปฏิบัติตัวให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอของคนเหล่านั้น ย่อมทำได้ ตาที่ธัญชัยเศรษฐีกล่าวสอนนางวิสาขา ก่อนที่จะส่งตัวนางไปอยู่กับพ่อผัว แม่ผัว สตรีที่อยู่สกุลพ่อผัว แม่ผัวนั้นไม่ควรนำไฟข้างในออกไปข้างนอก, ไม่ควรนำไฟข้างนอกเข้าไปข้างใน, ควรให้แก่ผู้ที่ให้เท่านั้น, ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้, ควรให้แก่ผู้ที่ให้และไม่ให้, ควรนั่งให้เป็นสุข, ควรกินให้เป็นสุข, ควรนอนให้เป็นสุข, ควรบูชาไฟ และควรเคารพเทวดาประจำบ้าน^{๘๒}

โอวาททั้ง ๑๐ ข้อนี้ธัญชัยเศรษฐีมุ่งที่จะให้นางวิสาขาได้ประพฤติปฏิบัติตัวเมื่ออยู่กับพ่อผัวแม่ผัว นางวิสาขาธิดาธัญชัยเศรษฐี อาศัยอยู่บ้านพ่อผัวแม่ผัว ปฏิบัติตามวาทปิตา ในตอนแรกๆ พ่อผัวไม่เข้าใจนางวิสาขาหญิงสะใภ้ ถึงกับขับไล่นางออกจากบ้าน แต่นางสามารถทำให้พ่อผัวรู้ และเข้าใจตัวนางได้ พ่อผัวนางคือมิคารเศรษฐีกลับยกย่องนางไว้ในฐานะมารดา นางจึงได้ชื่อเพิ่มขึ้นอีกว่า “วิสาขามิคารมารดา”^{๘๓} แปลว่า “นางวิสาขาผู้เป็นมารดาของมิคาระ”

^{๘๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๓๐/๔๗๒.

^{๘๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔-๕/๒๘๕.

^{๘๒} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘/๒๗.

^{๘๓} ธ.อ. ๓/๖๒ และ อง.อ. ๑/๔๔๙.

๒.๔.๒.๔ สตรีในฐานะลูก

สถานภาพของเด็กหญิงชาวอินเดียก่อนสมัยพุทธกาลจนถึงสมัยพุทธกาล เป็นไปได้ว่ามีลักษณะที่ไม่ค่อยดีนัก ด้วยความเชื่อที่ได้รับความนิยมอย่างมาก คือ ความเชื่อที่ว่าบุคลมีหนี้สิน ๓ ประการ ที่จำเป็นต้องได้รับการปลดปล่อย ได้แก่ ๑. หนี้สินต่อฤๅษี ปลดปล่อยได้ด้วยการศึกษาพระเวท ๒. หนี้สินต่อเทพเจ้า ปลดปล่อยได้ด้วยการทำพิธีบูชาบวงสรวง ๓. หนี้สินต่อบรรพบุรุษ (ปิตุ) ปลดปล่อยด้วยการให้กำเนิดบุตรชาย^{๘๔} เมื่อกล่าวถึงถึงลูกผู้หญิงตามสายเลือดหรือตามที่นิยมนับถือกันในการคิดเห็นของคนอินเดียสมัยนั้นจัดลูกหรือบุตรเป็น ๓ ประเภท คือศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่างๆ พำนักอยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติและรับใช้อาจารย์ อยู่กินกับอาจารย์เหมือนลูก มักจะพูดกันติดปากว่า “ลูกศิษย์” ลูกเหล่านี้มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์นี้เรียกว่า “อันตวาสิกบุตร” ทารกที่เขาให้เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงดูต่างลูกเรียกว่า “บุตรบุญธรรม” ลูกประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนลูกนี้เรียกว่า “ทินนกบุตร” และทารกที่ถือกำเนิดมาจากสายเลือดของตน นี้เรียกว่า “อตรชบุตร” ดังปรากฏในขุททกนิกายชาดกว่า

ธรรมดาลูกมี ๓ ประเภท คือ

(๑) ลูกศิษย์

(๒) ลูกบุญธรรม

(๓) ลูกในไส้ อย่างอื่นหาไม่มี^{๘๕}

เมื่อนำบุตรทั้ง ๓ ประเภทนี้มาจำแนกออกไปตามระดับของความประพฤติปฏิบัติและคุณสมบัติจัดออกเป็น ๓ ประเภทเหมือนกัน คือ ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ในทางปฏิบัติหรือมีคุณสมบัติดีกว่าพ่อแม่ เรียกว่า “อติชาตบุตร” ลูกที่ประพฤติปฏิบัติเสมอพ่อแม่ ไม่มีอะไรดีวิเศษยิ่งขึ้นไปจากที่พ่อแม่ประพฤติปฏิบัติมาหรือมีคุณสมบัติเสมอเพียงพ่อแม่เท่านั้น เรียกว่า “อนุชาตบุตร” และ ลูกที่มีความประพฤติปฏิบัติเลวกว่าพ่อแม่หรือมีคุณสมบัติต่ำกว่าพ่อแม่ เรียกว่า “อวชาตบุตร”^{๘๖}

สตรีที่เป็นลูกในสมัยโน้นกับสมัยนี้มีสิ่งที่ไม่แตกต่างกันเท่าไร นั่นคือการอ้อนวอน ขอร้อง หรือรบเร้าเข้าชี้พ่อแม่ให้ช่วยเหลือตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ ก็มองชีวิตตัวมีค่าน้อยกว่าสิ่งที่ตนต้องการนั้นเสียอีก เป็นการตามใจตัวเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงความผิดถูกชั่วดีประการใด เช่น นางภัททาภณฑลเกสี เป็นหญิงสาวแรกรุ่น พ่อแม่รักหวงปานดวงใจ ให้หล่อนอยู่อาศัยแต่ในห้องปราสาทชั้น

^{๘๔} S. Radhakrishnan, *Religion and Society*, (London: George Allen Unwin, 1966).

^{๘๕} พุ.ชา.ติงสติ. (ไทย) ๒๗/๒๘๓/๕๘๑.

^{๘๖} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

เจ็ด ให้คนใช้อยู่รับใช้ทำกิจทุกอย่างสำหรับหล่อน วันหนึ่งขณะที่หล่อนยืนเยียนหน้าที่หน้าต่างอยู่ มองเห็นลูกชายปุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าแผ่นดินที่ชาวเมืองเรียกชื่อว่า “สัตตคุกะ” ถูกตำรวจหลวงจับกุมนำไปประหารชีวิต เพราะความผิดฐานปล้นสะดมคนเดินทางในหนทางเปลี่ยวและในทันทีที่เห็นนั้น หล่อนหลงรักเขา หากไม่ได้มาเป็นสามีก็จะไม่ยอมมีชีวิตอยู่ต่อไป พ่อแม่รักหล่อน หวังที่จะให้หล่อนมีชีวิตอยู่จึงติดสินบนตำรวจด้วยทรัพย์จำนวน ๑,๐๐๐ กหาปณะ ปล่อยให้สัตตคุกะแล้วนำเขามาให้เป็นสามีหล่อน แต่ไม่นานหล่อนถูกสัตตคุกะ ผู้ที่ละทิ้งนิสัยใจที่เห็นทรัพย์สมบัติมีความนุษย์ไม่ได้ หลอกให้ประดับประดาด้วยสิ่งของอันมีค่าและพาหล่อนไปบนเขา ทิ้งให้โจรหมายใจจะฆ่าหล่อนแล้วนำเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไปเป็นของตน แต่ผลสุดท้ายหล่อนล่องลงสัตตคุกะให้หลงเชื่อแล้วผลักเขาตกเหวไปก่อน^{๘๗}

สตรีมักเอาความเป็นลูกอ่อนวอน วิงวอนขอความช่วยเหลือพ่อแม่ เป็นต้น เหตุให้พ่อแม่สมยอมทำผิดกฎหมายบ้านเมือง โดยติดสินบนเจ้าหน้าที่เพื่อความสุขความพอใจของลูก และยังสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้น การตามใจลูก หวงแหนลูกควบคุมจนกระทั่งลูกไม่เห็นโลกภายนอก ทำให้เกิดอารมณ์เปลี่ยนจิตใจมุ่งไปสู่ฝ่ายต่ำได้ง่าย ซึ่งทำให้เห็นว่า บทบาทที่สตรีแสดงออกในฐานะที่เป็นลูกมีทั้งฝ่ายที่ไม่น่านิยมชมชอบ เช่น ตามใจตัวเอง แสดงความโง่เขลาเบาปัญญาออกมาด้วยการกระทำสิ่งที่ทำให้เกิดความโศกเศร้าเสียใจในภายหลัง และฝ่ายที่น่ายกย่องสรรเสริญเช่น ละอายต่อการละเลยวัฒนธรรม ประเพณี รักความเป็นพรหมจารี เชื่อฟังพ่อแม่ และรู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบ ประเพณีที่ไม่ขัดต่อความนิยมของสังคมสมัยนั้น ทำให้มองเห็นจารีตประเพณีของสตรีที่เป็นลูกในครั้งโน้นได้ชัดเจนขึ้น

๒.๔.๒.๕ สตรีในฐานะหญิงหม้าย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า หม้าย หมายถึง ไร้คู่ครองเพราะผัวตายหรือเมียตายจากไปและยังไม่ได้แต่งงานใหม่ และหมายรวมถึงเพราะหย่าขาดจากกันด้วย ถ้าเป็นชายเรียกว่า พ่อหม้าย ถ้าเป็นหญิงเรียกว่า แม่หม้าย โดยปริยายเรียกหญิงที่เลิกกับผัวว่า แม่หม้ายผัวร้าง หรือ แม่ร้าง ไร้คู่ผัวเมีย เช่น อนึ่งหญิงใดหาผัวมิได้เป็นม่ายถือกำนัลอยู่ในวัง เขียนเป็นหม้าย ก็มี^{๘๘}

^{๘๗} รายละเอียดเพิ่มเติม ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑-๓๐๐/๔๕๖-๔๙๕.

^{๘๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕๘.

ในสังคมอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล ชาวอินเดียมีความเชื่อว่าการแต่งงานเป็นพันธะที่ผูกพันระหว่างสามีและภรรยาตลอดชีวิต มีอาจจะลบล้างได้ด้วยการกระทำใด นอกจากความตายเท่านั้น สตรีอินเดียจึงตกอยู่ในสถานะเป็นหม้ายได้แม้ขณะที่สามีอยู่ด้วย เหตุผลต่างๆ ต่อไปนี้

๑. สตรีที่เจ้าบ่าวจับมือแล้วในพิธีแต่งงาน แต่พิธีแต่งงานยังไม่เสร็จสมบูรณ์
๒. สตรีที่ได้รับสัญญาว่าจะแต่งงานด้วย หรือพ่อแม่ตั้งใจยกให้แต่งงาน หรือเจ้าบ่าวผูกข้อมือให้ หรือได้รับการรดน้ำ หรือเจ้าบ่าวจับมือแล้ว และเจ้าบ่าวตายในทันทีหรือยกเลิกสัญญาไป
๓. ภรรยาที่สามีเดินทางไปต่างแดนเกินเวลาที่กำหนด
๔. ภรรยาที่สามีออกบำเพ็ญพรต^{๘๙}

การตกเป็นหม้ายไม่ใช่เรื่องดีของสตรีอินเดียในสมัยพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลความทุกข์ความยากหรือการดูหมิ่นเหยียดหยามน่าจะเป็นสิ่งที่หญิงหม้ายหลายคนได้รับ หญิงหม้ายในวัฒนธรรมอินเดียมีความตึงเครียดเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากพิธี สตี ซึ่งจัดทรงภกช ศรีวัฒนธรรมได้กล่าวถึงคำว่า “สตี” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า “ภรรยาผู้ซื้อสตัย” ส่วนพิธีสตี หมายถึง ประเพณีการทำศพของชาวฮินดู พบในประเทศอินเดีย พิธีนี้เป็นการบูชาวิญญาณตนเองของหญิงหม้าย เนื่องในพิธีศพของสามีประเพณีการฆ่าภรรยาที่สามีรักที่สุดเหนือหลุมฝังศพของสามีก็จัดอยู่ในพิธีกรรมแบบสตีด้วย พบในภูมิภาคหลายแห่งของโลก เช่น พวกซีซีเลียน ธารสเซียน อียิปต์โบราณ สแกนดิเนเวีย ชาวจีน และในกลุ่มสังคมแถบโอเชียเนียและแอฟริกา

พิธีสตีของศาสนาฮินดูอาจมีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อแต่โบราณโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชำระบาปให้แก่ทั้งสามีและภรรยา และเพื่อความมั่นใจว่าคู่สามีภรรยาจะได้อยู่ร่วมกันต่อไปในหลุมศพเดียวกัน พิธีสตีขาดความสืบเนื่อง เพราะสมัยที่อังกฤษปกครองอินเดียเป็นอาณานิคม รัฐบาลอังกฤษได้ออกกฎหมายให้ยกเลิกพิธีสตีในปีคริสต์ศักราช ๑๘๒๙ (พุทธศักราช ๒๓๖๒) แต่พิธีนี้ยังมีบางคนที่สมัครใจยึดถือมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ จากบันทึกการเดินทางของ ดวตเต บาร์โบซา (Duarte Barbosa) ชาวโปรตุเกส ที่ได้บันทึกเรื่องราวของเมืองและอาณาจักรต่างๆ การค้าทรัพยากรและที่สำคัญคือ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวพื้นเมือง จากการพบเห็นด้วยตาของตนเองและจากการสอบถามจากชาวพื้นเมือง เนื่องจากการได้มีโอกาสใช้ชีวิตอยู่ในอินเดียเป็นเวลาประมาณ ๑๒ ปี (ระหว่างค.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๑๑) เขาได้บันทึกเรื่องราวจากดินแดนในเขตชายฝั่งตะวันออกของแอฟริกา ตะวันออกกลาง อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมถึงไทยด้วย ในหนังสือเรื่อง “A Description of the Coasts of East Africa and Malabar” โดยเขียนเสร็จเมื่อ ค.ศ. ๑๕๑๖ และส่วนหนึ่งของบันทึกดังกล่าวได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีสตีในอินเดียอย่างละเอียดพิสดาร ดังต่อไปนี้

^{๘๙} สุวิมล ประกอบไวยกิจ, “สตรีในวรรณคดีสันสกฤต,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๓๑-๓๒.

การเผาตัวตายตามสามีของภรรยาผู้ซื้อสัตย์ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มหญิงที่มีฐานะต่ำต้อย และกลุ่มหญิงผู้ทรงเกียรติและมีทรัพย์สินมากมาย

๑. หญิงที่มีฐานะต่ำต้อย เมื่อศพของสามีนางจะถูกนำมาเผาที่กลางแจ้งนอกเมือง ซึ่งมีกองไฟกองใหญ่ก่อไว้ ขณะที่ซากศพกำลังถูกเผายู่นั้น ภรรยาของเขาจะกระโจนเข้าไปในกองไฟด้วยความเต็มใจและถูกเผาตายตามไปด้วย

๒. หญิงที่มีเกียรติและมีทรัพย์สินมากหญิงกลุ่มนี้จะมีพิธีที่แตกต่างออกไป ไม่ว่าเธอจะมีอายุน้อยหรือแก่ชราแค่ไหน หน้าตาสวยงามเพียงใด เมื่อสามีของหญิงผู้นั้นตายไป บรรดาญาติพี่น้องของเธอจะไปยืนที่หลุมฝังศพลึกเท่าความสูงของผู้ชายและใส่เครื่องหอมลงไป จากนั้นก็นำศพวางลงไปและจุดไฟเผา ภรรยาผู้ตายที่ต้องการให้เกียรติผู้ตาย จะถามกำหนดวันเวลาแน่นอนของวันที่ตนจะถูกนำไปเผาพร้อมกับผู้ตาย จากนั้นบรรดาญาติพี่น้องของหญิงหม้ายและสามีจะให้เกียรติแก่การกระทำของเธอและจัดงานเลี้ยงต้อนรับอย่างสนุกสนาน เมื่อทุกคนมาพร้อมเพรียงกันจะร่วมสนุกสนานและปลอบโยนหญิงหม้าย เธอจะมอบทรัพย์สินที่มีอยู่ให้แก่บรรดาพี่น้องและเพื่อนฝูงที่มาร่วมงาน ในงานเลี้ยงนี้จะมีการร้องเพลง เต้นรำ เล่นดนตรีและแสดงวิทยากล เมื่อถึงวันเวลาที่กำหนดแล้ว หญิงผู้นั้นจะแต่งกายอย่างสวยงามและหุรหุราที่สุด ประดับอัญมณีล้ำค่ามากมาย ส่วนทรัพย์สินที่เหลือเธอจะแบ่งให้แก่ลูกหลาน ญาติพี่น้องและเพื่อนๆ จากนั้นเธอก็จะขึ้นนั่งบนหลังม้า สำหรับม้าที่ใช้ในพิธีจะต้องเป็นม้าสีเทา หรือ สีขาวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพื่อทำให้หญิงหม้ายดูสง่างาม จากนั้นจะพาเธอผ่านไประอบเมือง ปลอบโยนเธอไปตลอดทาง จนกระทั่งถึงบริเวณที่สามีเธอจะถูกเผา ณ หลุมศพเดียวกับสามีของเธอ จะมีผู้นำเอาพินมาวางไว้เพื่อจุดไฟกองโต และรอบๆ บริเวณจะตั้งห้างล้อมไว้ มีบันไดทางขึ้น ๓-๔ ชั้น จากนั้นหญิงหม้ายจะเดินขึ้นไปบนห้างนั้นทั้งๆ ที่สวมอัญมณีและเสื้อผ้า เดินวนรอบห้าง ๓ รอบ และยกมือชูขึ้นไปบนท้องฟ้า ทำความเคารพไปทางทิศตะวันออก ๓ ครั้ง เมื่อเสร็จแล้วเธอจะเรียกญาติพี่น้องและเพื่อนมาหา และแจกอัญมณีในตัวเธอให้พวกเขา ระหว่างนั้นจะมีการแสดงความสนุกสนาน รวาทักว่าหญิงผู้นั้นมิใช่ผู้ที่จะเดินไปสู่ความตาย

หลังจากการแจกอัญมณีที่สวมใส่ทั้งหมดแล้ว จะเหลือเพียงผ้าชิ้นเล็กๆ ปิดคลุมร่างกาย ท่อนล่างของหญิงหม้ายจากเอวลงมา เธอจะกล่าวแก่บรรดาผู้ชายว่า “ดูกรท่านชายทั้งหลาย พวกท่านเป็นหนี้บุญคุณภรรยาท่านมากเพียงใด ภรรยาผู้เต็มใจที่จะเผาตนเองตายตามสามีไปด้วย” จากนั้นเธอจะกล่าวแก่บรรดาผู้หญิงว่า “ดูกรแม่หญิงทั้งหลาย พวกท่านเป็นหนี้บุญคุณของสามีท่านมากเพียงใด ด้วยเหตุนี้ขอจงได้ตามเขาไป แม้กระทั่งยามตายเถิด”

หลังจากนั้นบรรดาญาติมิตรจะมอบเหยือกสองหูที่บรรจุน้ำมันให้หญิงหม้าย และเธอจะนำเหยือกนั้นมาวางบนศีรษะของตนพร้อมกับสวดมนต์ไปด้วย จากนั้นก็เดินบนห้างวนรอบหลุมศพ ๓ รอบ ทำความเคารพไปทางทิศตะวันออก เสร็จแล้วก็โยนเหยือกน้ำมันลงไปในหลุมไฟ พร้อมกับ

กระโจนตามเหยือกน้ำมันไปด้วยท่าทางราวกับจะกระโดดลงไปในสระน้ำ ญาติพี่น้องของหญิงหม้าย ซึ่งเตรียมเหยือกและหม้อบรรจุน้ำมัน เนยเหลวและฟืนไว้พร้อมแล้ว ก็จะโยนของเหล่านั้นตามไปทันที เพื่อให้ไฟโชติช่วงอย่างรุนแรง และหญิงหม้ายก็จะได้กลายเป็นเถ้าถ่านไปโดยเร็ว หลังจากนั้นบรรดาญาติพี่น้องจะเก็บเถ้าถ่านที่เหลือโยนไปในน้ำ

หากหญิงหม้ายคนใดยินยอมกระทำเช่นนี้ บรรดาญาติพี่น้องของเธอจะจับเธอโกนศีรษะ และไล่ออกไปจากบ้าน ตัดขาดความสัมพันธ์ในครอบครัวอย่างอัปยศและเธอจะเป็นสตรีที่ถูกลืมไปจากความทรงจำ ถ้าญาติมิตรคนใดต้องการให้ความเมตตาแก่หญิงหม้ายพวกนี้ เขาก็จะส่งเธอไปวิหารของเทวรูปเพื่ออยู่รับใช้และอุทิศแรงงานให้แก่วัด หญิงที่เลือกทางดังกล่าวในวิหารแต่ละแห่งมีมากถึง ๕๐ คน หรือ ๑๐๐ คน^{๙๐}

ความเป็นหญิงหม้ายจึงเป็นความอัปยศของสตรีอินเดีย ความอดสูนี้ปรากฏในเวสสันดรชาดก ตอนที่นางมัทรีจะขอติดตามพระเวสสันดรออกบวชเป็นฤๅษีไปอยู่ในป่าด้วย เพราะไม่อยากจะอยู่ในเมืองที่แสนสบาย แต่อยู่ในฐานะหญิงหม้ายที่ปราศจากสามี ความลำบากของสตรีในวรรณะของนางมัทรีนั้น มี ๖ ประการ คือ

๑. ก่อนแต่งงาน ต้องเตรียมตัวมาก และลำบากทรมาน
๒. เมื่อได้แต่งงานแล้ว ถ้าสามีตายแล้วได้แต่งงานใหม่ ก็ต้องอยู่อย่างไม่มีศักดิ์ศรี ไม่ได้รับการยกย่อง
๓. หญิงหม้าย ถ้าไม่แต่งงานใหม่ก็อยู่ในสังคมอย่างลำบาก ผู้ชายจะดูถูกเหยียดหยามและทำร้าย
๔. ถ้าหญิงหม้ายคนใดหน้าตาดี ก็จะถูกชายอื่นมาเอาตัวไปอยู่ด้วย แต่ให้ทรัพย์สินเพียงเล็กน้อย
๕. ถ้าเป็นหม้ายแล้วอยู่ในครอบครัวที่มีทรัพย์สินสมบัติให้ใช้สอยมากก็ต้องถูกติฉินนินทาจากญาติและเพื่อน
๖. หญิงหม้ายแม้มีเพื่อนและพี่น้องมากมายปานใดก็เหมือนอยู่คนเดียวในโลก

ในวรรณะของนางมัทรีทำให้เห็นว่า สามีนั้นเป็นสง่าราศีของภรรยา ภรรยาที่ดีควรเป็นเพื่อนคู่ทุกข์ยากของสามีเสมอซึ่งถือได้ว่า เป็นผู้กระทำสิ่งที่กระทำไดยากในโลก^{๙๑} ดังที่พระนาง

^{๙๐} จิตนภา ศาตะโยธิน (ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร), สติ : พิธีบูชาญัตตนเองของหญิงหม้ายในอินเดีย, วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑๕ (มีนาคม ๒๕๓๓): ๒๔-๒๗.

^{๙๑} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๓๔-๑๘๔๓/๔๗๒-๔๗๔.

มัทรีได้กราบทูลพระเจ้าสุยซึ่งได้ถามถึงความมั่นใจในการติดตามพระเวสสันดรต่อพระนาง พระนางกราบทูลว่า

พระองค์ทรงพระกรุณาตรัสบอกสิ่งที่น่ากลัว อันมีอยู่ในป่าแก่เกล้ากระหม่อมฉัน เกล้ากระหม่อมฉันจักยอมทนต่อสิ่งน่ากลัวทั้งปวงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

เกล้ากระหม่อมฉันจักแหวกต้นเป้ง คา หญาคมบาง แผลหญาปล้อง หญามุงกระต่าย ไปด้วยอก เกล้ากระหม่อมฉันจักไม่เป็นผู้อันพระเวสสันดรนำไปได้ยาก อันว่ากุมารีย่อมได้สามี ด้วยวัตรจริยาเป็นอันมาก คือ ด้วยการอดอาหาร ตรากตรำท้อ ด้วยการผูกคอตไม้คางโค ด้วยการบำเรอไฟ และด้วยการดำน้ำ ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

ชายใดจับมือหญิงหม้ายผู้ไม่ปรารถนาหลุดคร่าไป ชายนั้นเป็นผู้ไม่ควรบริโภคของที่เป็นเดนของหญิงหม้ายนั้นโดยแท้ ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

ชายอื่นให้ทุกข์มากมายมิใช่น้อย ด้วยการจับผมเตะถีบจนล้มลงที่พื้นดิน แล้วไม่หลีกหนี ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

พวกเจ้าผู้ต้องการหญิงหม้ายที่มีผิวพรรณผุดผ่อง ให้ของเล็กน้อยแล้ว สำคัญตัวว่าเป็นผู้มีโชคดี ย่อมหลุดคร่าหญิงหม้ายผู้ไม่ปรารถนาไป ดังฝูงกาากลุ่มรุมนกเค้าแมว ฉะนั้น ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

อันว่าหญิงหม้ายแม้อยู่ในตระกูลญาติ อันเจริญรุ่งเรืองไปด้วยเครื่องทอง จะไม่ได้รับคำติเตียน ล่วงเกินจากพี่น้องและเพื่อนฝูงก็หาไม่ ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

แม่น้ำไม่มีน้ำก็เปล่าตาย แวนแคว้นไม่มีพระราชาก็เปล่าตาย แม้หญิงเป็นหม้ายก็เปล่าตาย ถึงแม้หญิงนั้นจะมีพี่น้องตั้งสิบคน ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

อันว่าธงเป็นเครื่องหมายแห่งรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ พระราชาเป็นสง่าของแคว้น ภัสดาเป็นสง่าของหญิง ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน

หญิงจนผู้ทรงเกียรติย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามีที่จน หญิงมั่งคั่งผู้ทรงเกียรติย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามีที่มั่งคั่ง เทพเจ้าย่อมสรรเสริญหญิงนั้นแล เพราะเจ้าหล่อนทำกิจที่ทำได้ยาก เกล้ากระหม่อมฉันจักบวชติดตามพระสวามีไปทุกเมื่อ แม้เมื่อแผ่นดินยังไม่ทำลาย ความเป็นหม้าย

เป็นความผิดรื้อนของหญิง กล่าวกระหม่อมฉันว่าวันพระเวสสันดรเสียแล้วไม่พึงปรารถนา แม้แผ่นดินอันมีสาครเป็นขอบเขต ทรงไว้ซึ่งเครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยรัตนะ ต่างๆ เมื่อสามิตกทุกข์แล้ว หญิงเหล่าใดย่อมหวังสุขเพื่อตน หญิงเหล่านั้นเลวทรามหนอ หัวใจของหญิงเหล่านั้น เป็นอย่างไรหนอ เมื่อพระมหาราชาคู่ผดุงสี่พิรุณเสด็จออกแล้ว กล่าวกระหม่อมฉันจักขอติดตามพระองค์ไป เพราะพระองค์ทรงประทานสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง แก่กล่าวกระหม่อมฉัน^{๙๒}

จากพระคำรัสของพระนางผุสดีสะท้อนให้เห็นสถานะอันต่ำต้อยของหญิงหม้ายในสมัยนั้น ได้เป็นอย่างดียิ่ง จะเห็นว่า การเป็นหญิงหม้ายนั้นเป็นความอัปยศอดสูของสตรี มีอันตรายรอบด้าน ทั้งถูกสังคมรังเกียจ ไม่มีผู้ใดต้องการพูดคุยด้วย การถูกเนื้อต้องตัวหญิงหม้ายถือว่าเป็นกาลกิณี ทั้งยังมีอันตรายจากชายอื่นๆ ที่หวังประทุษร้ายเพราะขาดสามีอีกด้วย หญิงหม้ายในสังคมอินเดียจึงเลือกที่จะฆ่าตัวตายตามสามี เพราะนับว่าเป็นเกียรติของตน ดังปรากฏในพิธีที่เรียกว่า สตี นั้นเอง

ในทางพระพุทธศาสนา ทั้งในระดับพระไตรปิฎกและอรรถกถา ไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีสตี หรือพิธีหญิงหม้ายจะต้องฆ่าตัวเองตายตามสามีที่ตายไปแต่อย่างใด ส่วนใหญ่ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับหญิงหม้ายที่สามารถออกบวชได้ หรือสามารถแต่งงานใหม่ได้ก็ยังมี ดังกรณีของนางอิลิตาสีที่เป็นหม้ายเพราะถูกสามีทิ้ง นางก็สามารถแต่งงานใหม่ได้และนางได้เลิกสามีถึงสามคน ๓ คน แต่ในที่สุดก็ออกบวชเป็นภิกษุณี^{๙๓} นางปฏาจาราเมื่อสามีตายนางเป็นหม้ายแต่ก็ได้ตายตามสามีไป นางกลับไปบ้านเพื่อไปหาบิดามารดาของนาง แต่บิดาและมารดาได้เสียชีวิตไปหมดแล้วนางจึงออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา^{๙๔}

นอกจากนี้ในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้น หญิงหม้ายเป็นนอโคจรสำหรับภิกษุ คำว่าโคจรในที่นี้หมายถึงการไปมาหาสู่บ่อยๆ ไปมาอย่างสม่ำเสมอ^{๙๕} หรือหมายถึงสถานที่สำหรับเข้าไปเพื่อบิณฑบาต หรือเข้าไปเพื่อสร้างความคุ้นเคยอันมิตร และเหตุที่หญิงหม้ายเป็นนอโคจรสำหรับภิกษุ หมายถึง ภิกษุไม่ควรไปมาหาสู่หญิงหม้ายเหล่านี้ เพื่อสร้างความคุ้นเคยอันมิตร เพราะจะเป็นเหตุก่ออันตรายแก่สมณภาวะ และก่อคำตำหนิติเตียนแก่ภิกษุผู้บริสุทธิ์ได้

บทบาทของหญิงหม้ายในสมัยพุทธกาลนั้นยังคงมีเป็นอยู่ที่ลำบาก เนื่องมาจากอิทธิพลความเชื่อของชาวอินเดียที่มีมาช้านาน ทำให้สตรีอินเดียมีความเป็นอยู่ที่ลำบาก ไม่มีศักดิ์ศรีในสังคม

^{๙๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒/๑๐๙๓/๒๖๓-๒๖๕.

^{๙๓} พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๐๒-๔๔๘/๖๒๒-๖๒๘.

^{๙๔} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๖๘-๕๑๑/๔๕๐-๔๕๕.

^{๙๕} อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๑๐๓/๔๖.

ถูกผู้อื่นเหยียดหยาม แม้กระทั่งในพระพุทธศาสนายังมีมุมมองว่า หญิงหม้ายเป็นอโคจรที่ภิกษุไม่ควรทำความคุ้นเคย ไปมาหาสู่เพราะจะทำให้ภิกษุผู้บริสุทธิ์ถูกโพนทะนาตดินนินทาได้

๒.๔.๒.๖ สตรีในฐานะโสเภณี

“โสเภณี” เป็นอาชีพหนึ่งที่ซึ่งมีมานานตั้งแต่สมัยโบราณ และเมื่อกล่าวถึงโสเภณี คนทั่วไปมักมองในแง่ลบ ตั้งแง่รังเกียจ แต่อาชีพนี้ก็ยังคงอยู่ได้ตราบนานถึงปัจจุบันและปัจจุบันและยังคงมีอยู่ต่อไปในอนาคตตราบนานเท่าที่มนุษย์ยังมีกิเลส คำเรียกผู้หญิงโสเภณีในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธานวรรณนา^{๓๖} มีอยู่ ๖ คำด้วยกัน คือ คณิกา, เวสี, เวลียา, วัฒนทาสี เจ้านายบางคนนำสาวใช้ที่หน้าตาดีไปขายให้โสเภณี เพราะเธออยากได้ทรัพย์), นครโสเภณี (หญิงงามประจำเมือง), รูปุปชีวินี (หญิงที่เลี้ยงชีพด้วยการขายตัว) ทั้ง ๖ คำเรียกหญิงโสเภณีนี้จะแปลคล้ายๆ กันว่า หญิงแพศยา, โสเภณี, หญิงงามเมือง

ต้นกำเนิด “โสเภณี” มาจากพิธีการทางศาสนา ปฏิบัติกันอยู่ในเอเชียตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ คือหญิงสาวจะต้องกระทำพิธีสละพรหมจารีของตนเพื่อบูชาเทวี เช่น ของอินเดียได้แก่พิธีบูชาพระแม่อาลีซึ่งบางทีก็เรียก “ทุรคาบูชา” (ฮินดี: Durgapuja) พิธีเช่นนี้นี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า ผู้หญิงมีความรู้สึกฝังใจอยู่กับชายคนแรกที่เธอร่วมประเวณีด้วย การสละพรหมจารีดังกล่าวจึงกระทำเพื่อบูชาเทวีเบื้องต้นเสีย และชายผู้ร่วมประเวณีด้วยนั้นก็มักจะเป็นแขกแปลกหน้าที่หญิงนั้นไม่รู้จัก โดยถือกันว่าชายแปลกหน้าเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งจะนำโชคลาภมาสู่ตนการสละพรหมจารีด้วยการร่วมประเวณีกับชายแปลกหน้านั้นบางแห่งก็มีสิ่งตอบแทน หญิงชาวบาบิโลนโบราณพากันมานั่งคอยขายแปลกหน้าในวิหารเจ้าแม่อิซตาร์ (Ishtar) เพื่อเข้าสู่พิธีสละพรหมจารีกับชายแปลกหน้า ถ้าชายพึงใจในหญิงคนใดก็จะโยนเหรียญมาที่ตักของเธอ หญิงที่ได้รับเหรียญจะต้องลุกตามเขาไปทันทีเพื่อประกอบพิธี โดยไม่ว่าเงินที่ชายโยนให้นั้นจะมากน้อยเพียงไร เมื่อได้พลีพรหมจารีแล้วก็ป็นอันหมดหน้าที่ หญิงนั้นจะได้กลับไปบ้านเมืองและครองชีวิตอย่างมีเกียรติพร้อมกับตั้งหน้าคอยโชคลาภต่อไป หญิงที่รูปไม่งามอาจต้องนั่งรอขายแปลกหน้าเป็นเวลาหลายปีภาพล้อเลียนทางการเมืองแสดงสภาพโสเภณีในสังคมตะวันตกโบราณ ชื่อ “การขึ้นภาษีร้านค้าไม่ได้กระทบกระเทือนผู้ค้าปลีก” ศิลปะตะวันตก พ.ศ. ๒๓๓๐ บางท้องถิ่นก็มีพิธีกรรมทางโสเภณีเพื่อการศาสนา เช่น นักบวชหญิงร่วมกันจัดพิธีกรรมต่างๆ ทางโสเภณีซึ่งถือว่าการพลีกายเพื่อศาสนา เงินที่ได้จากพิธีกรรมทางเพศดังกล่าวจะส่งเข้าบำรุงศาสนา บางแห่งหญิงสาวต้องไปวัดเพื่อขอให้นักบวชชายเบิกพรหมจารีให้ โดยถือว่านักบวชเป็นตัวแทนของพระเจ้า บางแห่งหญิงสาวอุทิศตนเป็นนางบำเรอประจำวัด เพื่อร้องรำทำเพลง

^{๓๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, (แปลเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

บ่าวพวกนักบวชและพวกธุดงค์ที่มาสักการะเทพเจ้าในสำนักตน ทั้งหมดนี้เป็นจุดกำเนิดของหญิงโสเภณีในปัจจุบัน แต่โสเภณีทางศาสนาดังกล่าวมาแล้วกระทำในคลองจาริตประเพณีของศาสนา ไม่อื้ออึงหรืออวดนัก ต่อมาเกิดมีธรรมเนียมใหม่คือ หญิงสาวหันมาเป็นโสเภณีเพื่อสะสมทุนทรัพย์สำหรับสมรส ชายที่สมสู่ไม่ต้องวางเงินบนแท่นบูชาแต่ให้ใส่ลงในเสื้อของหญิง ภายหลังหาเงินได้สองสามปีก็จะกลับบ้านเพื่อแต่งงานและถือกันว่าหญิงที่ได้ผ่านการเป็นโสเภณีมาแล้วเป็นแบบอย่างของเมียและแม่ที่ดี การปฏิบัติของหญิงโสเภณีประเภทหลังนี้ บางคนก็กระทำไปโดยมิได้เกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนาเลย ครั้นกาลเวลาล่วงมา อารยธรรมในทางวัตถุนิยมเพิ่มมากขึ้น การโสเภณีทางศาสนาม่อยเลือนรางจางไป โดยมีโสเภณีทางโลกเข้ามาแทนที่ โรงหญิงโสเภณีโรงแรกจึงถือกำเนิดขึ้นที่กรุงเอเธนส์ โดยเป็นโรงหญิงโสเภณีสาธารณะ เก็บเงินรายได้บำรุงการกุศล ผู้จัดตั้งชื่อ “โซลอน” (Solon) เป็นนักกฎหมายและนักปฏิรูป วัตถุประสงค์ในการตั้งโรงหญิงโสเภณิดังกล่าวมีสองประการ คือ ๑) เพื่อคุ้มครองอารักขาความบริสุทธิ์ให้แก่ครอบครัวของประชาชน มิให้มีการช่งเสพนิดลักลอบและมีชู้ และ ๒) เพื่อหารายได้บำรุงการกุศลต่างๆ จากนั้นโสเภณีก็ได้คลี่คลายขยายตัวเรื่อยมาจนกระทั่งเป็นอยู่อย่างปัจจุบัน^{๙๗}

ในทฤษฎีของพระพุทธศาสนามีได้ แสดงความรังเกียจหรือยอมรับอาชีพโสเภณีอย่างชัดเจน พระพุทธศาสนาให้โอกาสทุกคน ทุกอาชีพสามารถที่จะทำความดีได้ ตามแต่ความสมัครใจ ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหญิงโสเภณีไว้หลายแห่งด้วยกัน มีทั้งกล่าวถึงในแง่ดีและแง่ร้าย มนตรี สิริโรจนานันท์^{๙๘} ได้จัดกลุ่มหญิงโสเภณีที่มีการกล่าวถึงในคัมภีร์ต่างๆ เป็น ๒ จำพวก ตามความประพฤติหรือข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑. โสเภณีชั้นดี หมายถึง เป็นโสเภณีที่ได้รับการยอมรับ เป็นที่ยกย่องของเมือง ถือเป็นหน้าเป็นตาของเมืองนั้น ที่มีหญิงงามเมือง เป็นผู้มั่งมีรูปงาม และเพียบพร้อมไปด้วยความสามารถ เป็นบุคคลที่น่ายกย่องสรรเสริญ เนื่องจากเป็นผู้มีเกียรติในสังคม เป็นผู้มั่งมีทรัพย์มาก และมีอุปนิสัยดี พร้อมทั้งถวายทานในพระพุทธศาสนาแก่ภิกษุ ภิกษุณีอยู่บ่อยครั้ง บางคนถึงขั้นออกบวชก็มี หญิงงามเมืองที่ปรากฏในคัมภีร์นั้นมีความสนใจในพระพุทธศาสนา และได้ออกบวชจนได้บรรลุนิพพานก็มี หญิงงามเมืองที่ดีนี้มีปรากฏในสมัยพุทธกาลเช่น นางอัมพปาลี นางสิริมา นางอัชฌมาลี นางวิมลเถรี แม้อิตทั้งหมด ๓ จะเป็นโสเภณี แต่ถือว่าเป็นตัวอย่างของโสเภณีที่ดี แม้จะประกอบอาชีพขายตัว ต้องใช้ร่างกายให้คนอื่นเชยชม แต่นางยังสามารถที่จะพัฒนาตัวเองได้ และปฏิเสธไม่ได้ว่า พระพุทธศาสนามีทฤษฎี

^{๙๗} พระครูจันทรวีรวงศ์ (อุประโง), “การศึกษาเรื่องอโคจรในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๙๘} มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืปดั่ง), **สตรีในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๔.

ว่า การเป็นโสเภณีนั้น เหตุผลหนึ่งมาจากเรื่องอดีตกรรมชั่วที่เคยทำว่าภิกษุณีว่าเป็นหญิงโสเภณี ดังนั้น เมื่อกลับมาเกิดใหม่จึงได้รับผลกระทบชั่วที่ได้กระทำไว้ ทำให้ต้องมาประกอบอาชีพเป็นหญิงโสเภณี^{๙๙}

๒. โสเภณีชั้นธรรมดา ยังมีหญิงโสเภณีอีกหลายคนที่มีได้ใส่ใจในพระพุทธศาสนา มิได้สนใจปฏิบัติธรรมแต่ประการใด ในคัมภีร์มักใช้คำว่า หญิงแพศยา (เวสี) หมายถึง หญิงที่ขายตัวตามท้องถนนทั่วไป ค่าตัวไม่แพงมากนัก ส่วนใหญ่หญิงแพศยานี้มักจะไม่ค่อยศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเท่าใดนัก บางพวกคอยยั่วเย้าภิกษุณีสาว ๆ ที่มาอาบน้ำด้วยกัน ชักชวนให้สึกว่า “พวกท่านยังเป็นสาวจะประพฤติพรหมจรรย์ไปทำไมกัน ธรรมตามนุษย์ควรบริโภคคามไม่ใช่หรือ ต่อเมื่อชราพวกท่านจึงค่อยประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อเป็นอย่างนี้ ชื่อว่าได้หยิบเอาประโยชน์ทั้งสองแล้ว” พวกภิกษุณีถูกพวกหญิงแพศยาเย้ยหยันก็เขิน^{๑๐๐} หญิงโสเภณีเหล่านี้ ไม่ปรากฏว่าได้กลับตัวกลับใจหันมาสนใจใฝ่ธรรมแต่ประการใด จึงถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาของหญิงโสเภณีทั่วไปที่ไม่สนใจในศาสนา หญิงโสเภณีไม่เพียงแต่ขายตัวอย่างเดียว แต่ยังทำตัวเป็นเหมือนโจรอีกด้วย หากมีโอกาสก็ขโมยทรัพย์ของลูกค้าแล้วก็หนีไปก็มี ในพระวินัยปิฎกว่า สหายภิกษุภิกษุณีประมาณ ๓๐ คนพร้อมภรรยาบำเรอกันในไพรสน สหายคนหนึ่งไม่มีภรรยา พวกเขาจึงนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่เขา ต่อมาหญิงแพศยาได้ขโมยของหนีไป ขณะพวกเขาเผลอเผลอมัวบำเรอกัน^{๑๐๑}

โดยสรุปแล้ว สตรีมีหมายถึงเป็น ๒ นัย นัยแรกนั้นหมายถึงผู้หญิง เพศหญิง นัยที่สองหมายถึงผู้ยอมตายตามสามี โดยนัยนี้มุ่งสื่อถึงความซื่อสัตย์ของสตรี ตามวัฒนธรรมอินเดียโบราณนั้นถือว่าสตรีเมื่อแต่งงานแล้วย่อมกลายเป็นสมบัติของสามี แนวคิดนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา เช่นกรณีที่พระเวสสันดรบริจาคนางมัทรีให้แก่เทวดา แม้พระนางมัทรีก็ยินดีเมื่อสามีบริจาคนางแล้ว นั้นแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของความซื่อสัตย์ของสตรีที่เห็นได้ชัดเจน ความซื่อสัตย์ของสตรีในวัฒนธรรมอินเดียปรากฏชัดในพิธีกรรมที่เรียกว่า “พิธิสตี” ที่ผู้หญิงจะต้องกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามี เพื่อไปเป็นภรรยาของสามีในโลกหน้า หากสตรีคนใดไม่ยอมตายตามสามีถือเป็นผู้มีบาป สังคมและครอบครัวจะรังเกียจ พิธีนี้สะท้อนถึงบทบาทของสตรีอินเดียในยุคก่อนได้อย่างน่าอัศจรรย์

ในพระพุทธศาสนาได้พิจารณาสตรีออกเป็น ๒ บริบท ในโลกวิถีสตรีมีความแตกต่างจากบุรุษในด้านสรีระจึงทำให้มีบทบาทหน้าที่แตกต่างไปจากบุรุษ ส่วนในธรรมวิธี ทั้งบุรุษและสตรีต่างเป็นที่ประชุมของชั้น ๕ และธาตุ ๔ มีศักยภาพในการเรียนรู้และบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกัน แต่เมื่อ

^{๙๙} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๑-๑๗๒/๕๔๒.

^{๑๐๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๘๘๓/๑๘๔.

^{๑๐๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕.

พิจารณาถึงวิถีนักบวชในพระพุทธศาสนา สตรีย่อมถือว่าเป็นศัตรูต่อบุรุษผู้ประพฤติพรหมจรรย์ [ในทำนองกลับกันบุรุษก็เป็นศัตรูต่อสตรีที่ประพฤติพรหมจรรย์] ในบริบทนี้มุ่งหมายถึงการออกจากกามอันเป็นเครื่องเกี่ยวข้องในวิญญู แต่หากพิจารณาในบริบททั่วไปที่นอกเหนือจากการปฏิบัติธรรมแล้ว พระพุทธศาสนาได้ยกย่องและให้เกียรติสตรีเสมอด้วยบุรุษ กล่าวคือ สามารถบรรลุธรรมได้เหมือนบุรุษ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสตรีหลายคนไว้ในฐานะอันเป็นเลิศ เช่น นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นเลิศในบรรดาอุบาสิกาผู้ให้ทาน เป็นต้น

นอกจากนั้น พระพุทธศาสนายังมีหลักธรรมและคำสอนเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของสตรีที่แตกต่างกันไปอย่างหลากหลายครบถ้วน ทั้งความเป็นมารดา เป็นลูกสาว เป็นลูกสะใภ้ เป็นพระภิกษุณี เป็นภรรยา กับยังปรากฏสตรีในฐานะอื่นๆ ในพระไตรปิฎกอีก เช่น สตรีที่เป็นนครโสเภณี สตรีที่เป็นนางทาสี สตรีที่เป็นหญิงหม้าย สตรีแต่ละประเภทนั้นมีลักษณะ บทบาทและหน้าที่แตกต่างกันไป โดยที่พระพุทธศาสนาได้มีทศนะที่เป็นกลางต่อสตรีเหล่านั้น และส่งเสริมให้สตรีทุกประเภทได้มีโอกาสเข้าถึงพระธรรมคำสอน จนถึงขั้นบรรลุเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

ดังกล่าวแล้วว่า สำหรับบุรุษผู้ประพฤติธรรมนั้นย่อมมีความเป็นปฏิปักษ์กับสตรี เพราะเป็นเหตุให้วันไหวในกามคุณ ดังนั้น พระภิกษุเมื่อประกาศตนเป็นผู้ประพฤติธรรม ออกจากเรือนประพฤตินเพื่อออกจากทุกข้ออย่างสิ้นเชิง จึงมีข้อบัญญัติเกี่ยวกับสตรีไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ไม่ได้เกิดจากการรังเกียจสตรี แต่เพื่อเป็นการป้องปรามไม่ให้เกิดอารมณ์หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ จึงกำหนดเป็นข้อปฏิบัติ ข้อห้าม และขออนุญาตเกี่ยวกับสตรี ข้อห้ามเหล่านั้นเรียกว่า พระวินัย ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทถัดไป